

Խմբագրական

**ՊԱՅՔԱՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ**

Միջին Արեւելքի տարածաշրջանային վերջին զարգացումները վկայեցին, որ Հայոց Յեղասպանության ճանաչման ու դատապարտման գործընթացին զուգահեռ, կարելի էր նաեւ այլ լծակներու օգտագործումը՝ հանրային կարծիք ձեւաւորելու, Թուրքիոյ ուրացման եւ պատմական ճշմարտութիւններու աղաւաղման քաղաքականութիւնը իմաստագրելու համար:

Աշխարհի արեւմտեան կողմը աւելի մեծ առաւելութիւններ ունի, հաւանաբար, պետական, իրաւական եւ օրէնսդրական լծակներ օգտագործելու իմաստով: Արեւելեան կողմին մէջ, սակայն, Թուրքիոյ հետ արաբական երկիրներու աշխարհագրական, ժողովրդային եւ կրօնական մերձեցումները նկատի առած, նոյնքան կարելի էր օգտագործել հանրային կարծիքին լծակը:

Ասիկա զուտ քարոզչական նկատառումներէ թելադրուած չէ որ կը շեշտադրենք, այլ արաբ հանրութեան իրազեկման կարեւորութիւնն ու ազդեցութիւնը նկատի ունիք առաւելաբար:

Իրազեկում, որ հիմնուած ըլլայ փաստարկութեան վրայ, հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ խորանալու մղիչ ազդակ դառնայ նաեւ սուրիական հասարակութեան համար եւ արդարութեան ձայնը լսելի դարձնելու անձայն, անաղմուկ աշխատանքի վերածուի վերջապէս:

Այսօր, շրջանի ժողովուրդները, որքան ալ նկատի առնեն դրացի երկրին՝ Թուրքիոյ հետ իրենց այլազան մերձեցումները, քաջ կը գիտակցին, որ տարածաշրջանի ողբերգական իրադարձութիւններուն մէջ մեծ էր անոր դերը: Այս տրամաբանութեամբ ալ աւելի յստակ պատկերացում կ'ունենան ցեղասպանութեան ողբերգութեան ելթարկումը եւ հայրենագրկուած հայ ժողովուրդին կորուստին ու պահանջատիրական պայքարին մասին:

Հայ եւ արաբ, հայ եւ իսլամ ժողովուրդներու պատմական յարաբերութիւնները, սուրիացի եւ հայ ժողովուրդներուն կրած մարդկային թէ հողային կորուստները, որոշ տեղ մը գիրենք պայքարի նոյն խրամատին մէջ կը տեղադրեն: Այս տրամաբանութենէ թելադրուած, արդարութեան ձայնը լսելի դարձնելու տարբեր լծակներ անհրաժեշտ է որոնել ու զգացական պոռթկումներէն անդին, մեր երիտասարդութիւնը մղել գիտական աշխատանքի, նոր միջոցներու օգտագործման, որովհետեւ գիտելիքն ու գիտութիւնն են, որոնք պիտի սահմանեն մեր յարաբերակցութեան եղանակն ու որակը ներկայ աշխարհին հետ:

Եթէ չունենանք մասնագիտացած տարրեր, որոնք քաջածանօթ ըլլան մեր իրաւունքներուն, գիտակցին արդի ժամանակներուն մէջ անոնց ձեռքբերման միջոցներուն, եւ ըստայնմ լծուին աշխատանքի, մեր պայքարը, դար մը ետք իսկ, պիտի բանտարկուի կրկնուող գործընթացներու եւ լօզունքներու ճաղերուն ետին:

Այս իմաստով ողջունելի էր, օրինակ, Սուրիոյ խորհրդարանի երեսփոխան դոկտ. Նորա Արիսեանի սուրիական վարժարաններու կրթական ծրագիրին մէջ Հայոց Յեղասպանութեան նիւթը ներառնելու անաղմուկ նախաձեռնութիւնը, որ անաղակաճ ձեւերը շրջանցող ու երկրի ներկայ կացութեան մէջ ճշգրիտ պահը լաւապէս օգտագործող արդիւնաւետ աշխատանքով մը պատկուցեցաւ:

Օգտագործելի բազում լծակներ կան Միջին Արեւելքի մէջ, հայ ժողովուրդին շինարար ներկայութիւնը փաստելու, մեր դատին կրօնական գոյն տալու թրջական կողմին նենգութիւնը իմաստագրելու եւ անկախ մեր հանրապետութեան հետ շրջանի երկիրներուն գործակցութիւնը արդիւնաւորելու:

Լծակներ, որոնք եթէ չօգտագործուին մեր կողմէ, թրջական կողմին թիրախին մէջ կրնան յայտնուիլ՝ ազդելով ե՛ւ արաբական հանրային կարծիքին, ե՛ւ պատմական Հայաստանի ժառանգութիւնը կրող Միջին Արեւելքի հայութեան ներկայութեան ու դերին վրայ (վերջին տարիներու սուրիական պատերազմին ընթացքին ականատեսը դարձանք շրջանը հայաթափելու եւ ցեղասպանութեան վկայարանը՝ Տեր Զօրի յուշահամալիրը քանդելու Թուրքիոյ նկրտումներուն):

Միջինարեւելեան միջավայրերը մեր ինքնութեան պահպանման համար եւս նպաստաւոր միջավայրեր կը համարուին, բայց ինքնութեան յենարանները պահելով զարգացնելու մեր ջանքերը թուլացած, տեղ-տեղ ժամանակավրէպ դարձած են ու նորարարութեան կը կարօտին:

Ուստի արտաքին միջավայրին վրայ ազդեցութիւն բանեցնելու կողքին, դէպի ներս, դէպի մեր ինքնութեան արմատներու վերածաղկումին եւս առաջնորդելու ենք մեր հաւաքականութիւնը՝ ներքնապէս ալ ուժեղանալու եւ Հայ Դատին հիմքը հանդիսացող մեր ինքնութեան պահպանման վահանները ամուր պահելու համար:

**ԵՐԱՆՏԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԻՈՅ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ՝ ՆԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՆԻԹԸ ՊԱՔԱՎՈՐԻԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
ԴԱՍԱԳԻՐՔԵՐՈՒՄ ՄԷՋ ՆԵՐԱՆԵՆՈՒ ՎՈՒԹՈՎ**

Տեղացի մեր շրջապատը Հայոց Յեղասպանութեան նիւթին իրագեղ դարձնելու ջանքերը տարիներ շարունակ իւրաքանչիւր հայու, յատկապէս Սուրիոյ հայութեան առօրեայ աշխատանքին մաս կազմած են:

Հայ Դատի արծարծման շրջագիծէն ներս, ճանաչման ու պահանջատիրութեան գործընթացներուն զուգահեռ, անկախ քաղաքական վերիվայրումներէն, հարկաւոր էր Հայոց Յեղասպանութիւնը գիտական եւ իրաւական հարթակներու վրայ ներկայացնելու համար քայլերու ձեռնարկել:

Սուրիոյ խորհրդարանէն ներս քանի մը անգամ, տարբեր նախարարներու ներկայութեան, Հայոց Յեղասպանութեան հարցը արծարծած էի, սակայն 2017-ին, անդրադառնալով Սուրիոյ կրթական համակարգին, կրթութեան նախարարին ներկայութեան իմ ունեցած ելոյթներուն մէջ պահանջեցի դպրոցական դասագիրքերուն մէջ ներառնել դասեր կամ դասերուն ընդմէջէն հատուածներ, որոնք կը պարզաբանեն Սուրիոյ մէջ Օսմանեան Կայսրութեան բռնարարներուն հետեւանքները եւ հայերու ցեղասպանութեան ելթարկումը:

Այնուհետեւ, նկատի ունենալով, որ դպրոցական դասագիրքերը վերամշակման կ'ենթարկուին, նոյն պահանջը ներկայացուցի Սուրիոյ Կրթութեան Նախարարութեան «Ուսումնական Ծրագրերու Վերամշակման Ազգային Կեդրոն»ին:

Բնականաբար ցեղասպանութեան շուրջ իմ հեղինակած գիրքերէն օրինակներ ներկայացնելու եւ մասնագետներու հետ երկարատեւ նիստեր եւ քննարկումներ ունենալու ետք, 31 Յունուար 2019-ին, պատմութեան դասագիրքերու վերամշակման համար տեղի ունեցած յատուկ սեմինարին, Հայոց Յեղասպանութեան թեմայով հանդէս գալիս ետք, կեդրոնը համաձայն գտնուեցաւ, որ պաքաւորիայի պատմութեան դասագիրքերուն մէջ ներառնուի Հայոց Յեղասպանութեան մասին իմ ներկայացուցած հատուածը:

Արդարեւ, վերոնշեալ ելոյթներուս լոյսին տակ, պատմութեան վերամշակումը դասագիրքին «Քաղաքական Տեղաշարժեր» դասին մէջ յիշատակուեցան տարածաշրջանի փոքրամասնութիւններուն դէմ թրջական «Իթթի-հատ վէ Թարաքքի»ի կառավարութեան վարած կամայական քաղաքականութիւնը, ինչպէս նաեւ 1915-ին տեղի ունեցած Հայոց Յեղասպանութիւնն ու տարագրութիւնը դէպի Սուրիա:

Հայոց Յեղասպանութեան նիւթը սուրիական աղբիւրներու տեսանկիւնէն ընդգծելու համար, հոն, իբրեւ օրինակներ յիշատակուած են սուրիացի պատմագիր Մուհամմետ Զուրտ Ալիի վկայութիւնները: Յայտնի պատմագիրին վկայութիւնները օգտագործած եմ, քանի որ զանոնք երկար տարիներ ուսումնասիրելով յանգած եմ այն եզրակացութեան, որ նման վկայութիւններ այս գործընթացին մէջ մեծ հանգամանք կը ստանան:

Վերոնշեալ դասանիւթի «Քաղաքակրթական Միասնութիւն» ելթագրութիւնի տակ կ'ակնարկուի նաեւ Սուրիոյ մէջ հայութեան մշակութային արժեքներու պահպանման, ինչպէս նաեւ սուրիահայերուն երկրի զանազան բնագաւառներուն բերած ներդրումին:

Այս մէկը հիմք կը հանդիսանայ, որ Հայոց Յեղասպանութեան հարցը դասաւանդուի նաեւ սուրիական դպրոցներուն մէջ եւ այդ շրջագիծին մէջ լուսարձակի տակ առնուի Սուրիոյ մշակութային, տնտեսական եւ քաղաքական կեանքին սուրիահայերուն բերած ներդրումը եւս:

Այսպիսով, տարիներու հետեւողական աշխատանքիս արդիւնքով, սուրիական դպրոցներուն ուսումնական ծրագրին մէջ 2019-2020 ուսումնական տարեշրջանէն սկսեալ պաքաւորիայի պատմութեան դասագիրքերուն ճամբով պիտի դասաւանդուի Հայոց Յեղասպանութեան նիւթը:

Միւս կողմէ, աննախընթաց այս քայլով, Սուրիոյ մէջ աշակերտը վերջապէս վաւերական եւ գիտական ձեւով, պատմութեան իր դասին ընդմէջէն իրագեղ պիտի դառնայ Օսմանեան Կայսրութեան կողմէ իրագործուած Հայոց Յեղասպանութեան:

Իբրեւ ցեղասպանագետ եւ պատմաբան, Հայ Դատի մեր աննահանջ պայքարի ճամբուն տարուած այս աշխատանքը պարտականութիւնս կը համարեմ ծառայելու ազգիս եւ նպաստելու ցեղասպանութեան իրագեղման աշխատանքին: Մեր ճամբան երկար է, այդ ընթացքին ունինք շատ մը ծրագրեր, այսուհանդերձ, մինչեւ քայլ առ քայլ անոնց իրականացման հասնիլը, պարտք կը զգամ երախտագիտութիւնս յայտնելու Սուրիոյ Կրթութեան Նախարարութեան եւ «Ուսումնական Ծրագրերու Վերամշակման Ազգային Կեդրոն»ի անձնակազմին՝ իրենց վստահութեան ու մանաւանդ արդարութեան ձայնին անսալուն համար:

*Դոկտ. Նորա Արիսեան,
ցեղասպանագետ, պատմաբան,
Սուրիոյ խորհրդարանի երեսփոխան
եւ Սուրիա-Հայաստան խորհրդարանական Բարեկամական Խումբի
նախագահ*

Ապրիլեան խոհեր

ՊԱՅՔԱՐԻ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

Միհրան Զիրսողեան

Իրաւունքի տիրացման ուրիշ ճամբայ չկայ, բացի պայքարէն:

Համամարդկային պատմութիւնը քիւրդեղացուցած է իր վճռական եզրակացութիւնը, թէ կեանքը, ծառայութեան կերպ մը ըլլալէ առաջ, սկիզբէն մինչեւ վերջ անկասելի պայքար է, միաժամանակ եւ փոխադարձաբար պայքարն ալ կեանք է ու կենսագործութիւն, ինչպէս սոսկական անհատի, նոյնպէս եւ ազգերու համար:

Նոյնիսկ ամենէն խաղաղապաշտն ու «քեզ ապտակողին միւս երեսը դարձնուր» պատուերին ծայրայեղօրէն հետեւող հաստատեցալը չեն կրնար խուսափիլ պայքարելու հարկէն, քանի որ խաղաղասեր կամ բարեպաշտ ըլլալը ամեն բանէ առաջ իրաւունք մըն է եւ իրաւունքը կ'ապահովուի ու կը պահպանուի միակ ճանապարհով՝ պայքարով:

Ահա թէ ինչո՞ւ պատմութենէն անհետ կորսուած ու մոռացութեան տրուած են այն ազգերը, որոնք չեն հետեւած պայքարի տրամաբանութեան:

Ահա նաեւ, թէ ինչո՞ւ մենք կրցանք դարբերու աւերուածութիւններէն, նոյնիսկ ցեղասպանութենէն յառնել եւ պատմական մեր երթը շարունակելով հասնիլ ներկային, եւ մեր ներկան պահ մը տեսնել ցեղասպանութեան 100-ամեակի խորապատկերին վրայ:

Խոստովանիմք, որ ոչ միայն Թուրքիոյ, այլ նոյնիսկ մեզի համար անսպասելի էին 100-ամեակի կոչին համազգային մաշտապով հայ զանգուածներու մեծածաւալ ընդառաջումը եւ անոր յառաջացուցած համաշխարհային արձագանգին անչափելի տարողութիւնը: Հաստատուեցաւ, որ ցեղասպանութիւնը մշտարժեք պահելու խնդիրը, բացի ազգային արժանաւորութիւն մը ըլլալու հրամայականէն, իբրեւ ազգակ' է՝ նաեւ քաղաքական շատ կարեւոր ու չմաշող դրամագլուխ մը՝ հայ զանգուածներ գորաշարժի ենթարկելու, Թուրքիան շփոթի ու ջղաձգութեան մատնելու եւ միջազգային համակարանը շահելու համար:

Սակայն հիմա, ցեղասպանութեան 104-րդ տարելիցին, ինքզինք կը պարտադրէ հարցականը, թէ անցնող չորս տարիներուն ի՞նչ ըրինք արդեօք, որ նո՞ր իրագործում մը, նո՞ր յաջողութիւն մը արձանագրած ըլլանք ցեղասպանութեան միջազգային ճանաչման ու հատուցման պահանջքի մեր արշաւին մէջ: Կրնա՞նք ըսել, թէ ներկայիս քայլ մը առաջ ենք, քան ուր որ էինք 100-ամեակին:

Այս հարցումին պատասխանելու համար նախ արագ ու համառօտակի պարզենք, թէ ինչպէ՞ս հասանք հոն՝ 100-ամեակ:

Մինչեւ յիսնամեակ վերապրումի եւ յիսնամեակէն 100-ամեակ ինքնահաստատման ու վերականգ-

նումի մեր ճամբորդութիւնը երբե՞ք, երբե՞ք դիւրին չեղաւ սփիւռքեան պայմաններու մէջ, յատկապէս երբ նկատի ունենանք Միջին Արեւելքի սփիւռքակեդրոն հայօճախներուն՝ Եգիպտոսի, Սուրիոյ, Լիբանանի, Պարսկաստանի եւ միւս երկիրներու պատերազմական ու տնտեսական ահաւոր տագնապները, որոնք բովին մէջ՝ սարսուլի ներկայի եւ անորոշ ապագայի մղձաւանջէ հալածուած ըլլալով հանդերձ, չդադրեցանք մաքառելէ, որպէսզի բարձր պահենք ազգային արժանաւորութիւնը եւ տիտանեան ճիգերով յաջողեցանք ոչ միայն սերունդները ներշնչել ցեղասպանութեան դատով, այլեւ զուգահեռ՝ բազմակողմանի աշխատանք ծաւալեցինք եւ կարելի դարձուցինք ցեղասպանութեան ճանաչումն ու դատապարտումը միջազգային ատենաներէ ու անջատ երկիրներու խորհրդարաններէ:

Այս յաջողութիւնները, առաջ քան ամենայն, առաւելաբար կը պարտինք յաջողական սերունդներու քաղաքականացած կորիզին, որ ազգովի մղուած պայքարին մղիչը հանդիսացաւ բազմաճիւղ ճակատներու վրայ. յարաբերական քաղաքական ու ակադեմիական շրջանակներ մեր դատին ուղեկից դարձնելու ջանքերով, քարոզական ու ցուցական ելոյթներով, նաեւ՝ ընդ-յատակեայ պայքարով:

Հայաստանի մէջ ալ, հողերու պահանջքով հայրենի մեր ազգակիցներուն յիսնամեակի քաղաքական գարթօնը, ապա Շիճեմնակաբերդի յուշահամալիրին կառուցումը եւ իբրեւ ուխտավայր հոն կատարուած շարունակական այցելութիւնները վառ պահեցին ցեղասպանութեան դատը: Եւ այսպէս, խայտաբղետ ու բազմաշերտ սփիւռքի եւ հայրենի հայութիւնը միասնական ճակատ կազմած բոլորուեցաւ միեւնոյն նպատակին շուրջ, որ հայ դատն է:

Ահա այս խորապատկերին վրայ եւ անկախ Հայաստանի պետական կշիռով նախաձեռնուած 100-ամեակը ունեցաւ համաժողովրդական աննախընթաց տարողութիւն, որուն ականատեսները եղանք մենք ու աշխարհը:

«Կը յիշեմ ու կը պահանջեմ» պետականօրէն եւ ազգային միասնութեամբ բանաձեւուած ու յայտարարուած այս լոզունքը կ'արտայայտէր ազգին հետապնդած 100-ամեայ նպատակը եւ կը վերածուէր հայ զանգուածները համախմբող մագնիսի:

Հայ դատի, ազգային իրաւունքի ու արժանաւորութեան ի խնդիր մեր ծաւալած անյուսահատ պայ-

քարին, յաղթական յառաջխաղացքին ու արձանագրած յաջողութիւններուն առջեւ, իբրեւ մարդ կարելի է միայն գարմանալ ու հիանալ եւ իբրեւ հայ՝ միայն հպարտանալ:

Այս այսպէս ըլլալով հանդերձ, չենք կրնար հանգիստ ըսել, թէ յիշելու եւ պահանջելու համար պատրաստեցինք կամ պատրաստի ունենինք ընկիւններու ցուցակ մը՝ ռազմավարական ուղի մը: Գիտենք, որ ռազմավարութեան մը բովանդակութիւնը ճշդելու գլխաւոր նախապայմանը ինքնաճանաչումն է, սեփական տկարութիւններու դարմանումն է, ունեցած ուժիդ ու կարելիութիւններուդ ճշգրիտ գնահատումն է եւ անշուշտ թշնամիիդ ճանաչողութիւնը:

Չտարածուելու համար, միայն շեշտենք, որ Հայաստանի «տկարութիւնը» իր դիմագրաւած բոլորիս ծանօթ բազմապիսի դժուարութիւններն են, իսկ սփիւռքի

պարագային՝ գործող կառոյցներու յոգնածութիւնն է, չըսելու համար սպառնաւորութիւնը: Չանտեսելով ոչ-արհամարհելի այլ պատճառներու գոյութիւնը, գլխաւորաբար վերոնըշեալ տկարութիւններուն հետեւանքով ստեղծած ենք ազգին սպառնացող մեր ներքին ահարկու թշնամին՝ արտագաղթը:

Արտագաղթը՝ Հայաստանէն: Այս արտագաղթը չփոխարինուեցաւ իբրեւ ներգաղթ՝ դէպի սփիւռքեան հայօճախներ, այսինքն դէպի կազմակերպ հայագաղութներ: (Բայց ստիպարդէն լրջագոյնս քննարկուելիք ուրիշ թեմա է):

«Արտագաղթ»՝ նաեւ սփիւռքի մէջ՝ հայկականութենէ, գաղութային կառոյցներէ, կազմակերպ կեանքէ: Այս «արտագաղթ»ի ախտը համատարած է: Անկէ վարակուած է նոյնիսկ սփիւռքի արհեստարար երակը համարուող լիբանանահայութիւնը:

Ի՞նչ կրնայինք ընել ու չըրինք մեր եութիւնը կրծող-հիւծող ներքին այս մեծ «թշնամին» չէզոքացնելու կամ անոր չարիքը գէթ թեթեւցնելու համար:

Այս հարցումին պատասխանը գտած ու տուած էր Աբօ Պօղիկեան՝ Ասպարէզի «Օրը-Օրին» սիւնակէն, 100-ամեակին յաջորդող օրերուն: Դէպի հեռակայ թիրախներ սլացող մեծ-մեծ գաղափարներու չէր վերաբերէր ըսածը, այլ իր սիւնակէն պարզ ու յստակ ցոյց կու տար այդ օրէն վերջ անմիջական մեր ընկիւնը, ինչ որ, ստորագրողիս յաւելեալ գարդարանքով կը բանաձեւուի հետեւեալ տողերով.

«...Թողուք մտքի դարձդար-

ձիկ մարզանքները, որոշ ժամանակի մը համար ձերբազատիք իրարու յաջորդող ցուցադրական խորհրդածողովներու ծախսէն ու շռայլանքէն եւ անոնցմով տպաւորութիւն գործած ըլլալու խաբկանքէն: Տքնիք-խոկանք, մեր կառոյցներու գործունէութիւնը արդիւնաւետ դարձնելու համար կենդանի գործի ծրագիր մշակենք, հետամտիք այդ ծրագրի իրացման, որպէսզի մեր կառոյցներուն շուրջ համախմբել կարենանք Զալիֆոյիոյ 130.000-160.000, Լիբանանի 50.000, Աթէնքի 2.500-3.000 ու այլ քաղաքներու եւ տարբեր երկիրներու մէջ 100-ամեակի ցոյցերուն թէ երթորուն բազում հազար թիւերով մասնակից հայ զանգուածները: Այ՛ս է անմիջականը, անյետաձգելի՛ն, մեր նո՞ր պայքարը»:

Գիտենք, որ ըստ ժամանակի ու թիրախի ամեն պայքար կ'ունենայ իրեն յատուկ գէնքը: Տեղ մը նետն է կամ գնդացիորդ, այլ պարագայի՝ քարոզչութիւնը: Գիտենք, որ գէնքի էութիւնը չի փոխուիր, կը մնայ նոյնը, կը փոխուի անոր բնոյթը միայն:

Ներկայ ժամանակին մէջ եւ մեր ձեռնարկելիք նոր պայքարին համար հուժկու եւ ազդեցիկ գէնքը համացանցն է եւ անոր առնչակիցը՝ social media-ն: Այսօրուան պատանիին, երիտասարդին եւ միջին տարիքի մարդուն անբաժան ընկերներն են քնիչայինն ու համացանցը, որոնք գոհացում կու տան անոնց հետաքրքրութիւններուն, նաեւ՝ զբօսնելու պահանջին: Կարելի է ըսել, որ անոնք հոգ եմ տաւոր սնունդը կը հայթայթեն պատանի-երիտասարդին ու տարիքաւորին: Հոն ամեն ինչ կայ, բացի մեզմէ: Հոն՝ մեծ բացական ենք մենք: Հայօճախները պիտի կարենա՞ն հայկական մետիա (արմինիան մետիա) հիմնադրել եւ տարիքային մանկավարժ-հոգեբաններու գործակցութեամբ քնիչայիններուն ու համակարգիչներուն վրայ բարեկամական «յարձակումներով» կաթիլ առ կաթիլ սերունդին եւ ուժացման ճամբուն վրայ գլուխուղ արտագաղթողներուն ներարկել հայրենիքի սեր, կարճ՝ մեր ազգի արժեհամակարգը, ներկայի մեր հարցերն ու նպատակները եւ ապագայի տեսլականները: Ի՛ հարկին՝ նաեւ տեղական լեզուն օգտագործելով օտարախօս հայերու համար:

Մեր ներքին ու սարսափագրու այս «թշնամին»՝ արտագաղթին, յաղթելու, ինչպէս նաեւ հայ զանգուածները համախմբելու մարտահրաւերը դիմագրաւելու համար պետք չունինք ռազմական պատրաստուածութեան, ռմբաձիգ սարքերու: Բաւարար են հաւատքը, տեսլականը, վճռականութիւնը, աշխատանքի տրամադրութիւնը: Առաջինութիւններ, որոնք իբրեւ առանցքը մարտավարական բովանդակութեան, նախապայման են հայ կեանքի վերակառուցման միտուած նոր պայքարին համար:

Ասիկա առաւելագոյն կարելի է, որուն շնորհիւ թերեւս նուազագոյն ձեռքբերումներ ունենանք:

Հայաստանէն-Սփիւռք հայ կեանքը այնքան բարդութիւններ ունի, որ մեզ կը պարտաւորեցնէ բազմամակարդակ օրակարգով գործելու...:

«ԱՅՍՕՐ ԿԸ ԹԱՂԵՆՔ ԱՇԽԱՐԿԻ ԱՄԵՆԱԵՐՁԱՆԻԿ ՄԱՐԴԸ»
ԲԺ. ԳԱՍՊԱՐ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ
(1912-17 Յունիս 1979)

Աշխատասիրեց՝
77 ԳԱԱ պատմութեան ինստիտուտի
Սփիւռքի եւ գաղթածախներու բաժնի
աւագ գիտաշխատողի պաշտօնակատար
պատմական գիտութիւններու թեկնածու
Անի Ֆիշենկճեան

«Չայութիւնը իրեն համար կրօնք էր, պաշտամունք, պատրաստ իր նիւթական եւ բարոյական գերագոյնը ընծայելու յօգուտ իր տառապած ազգին, որուն ցաւերը ինք ալ կրած էր իր մորթին վրայ իր մատղաշ տարիքին»:

Ստեփան Ինճեան

Չայ ժողովուրդի Գողգոթայի ճանապարհէն անցած, ցմրուր խմած անոր դառնութիւնը, մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը որբանոցներուն մէջ անցուցած բժ. Գասպար Գասպարեանի նուիրուած այս յօդուածով կ'ուզենք լոյս սփռել «Մեծ Մարդու» ոչ միայն ազգանուէր գործունէութեան, այլեւ անդրադառնալ անոր բռնագաղթի ճանապարհի պատմութեան վրայ, գորտարիներ ետք միայն, 1976-ին, որոշեր էր յանձնել մամուլի էջերուն:

Ճնած է Իգմիրի Նազիլի քաղաքը 1912-ին: Միակ մանչն էր իր ընտանիքին: 1922-ին, յունական ամօթալի պարտութենէն ետք, շրջանը կ'անցնի քեմալականներու տիրապետութեան տակ: Յիշուեմքեր. «1922: Իգմիրի գրաւումէն վերջ՝ հելլէն բանակը մուտք գործեց, ի միջի այլոց, Նազիլի փոքր քաղաքը, որ մաս կը կազմէ Անատոլիոյ շրջանին:

Տեղւոյն փոքրաթիւ հայ եւ յոյն բնակչութիւնը բանակի մուտքը դիմաւորեց մեծ ցնծութեամբ եւ խելացնոր ցոյցերով, անշուշտ թուրք բնակչութեան վրեժխնդիր եւ ատելաժառ աչքերուն առջեւ ...»: Սակայն կարճ պիտի տւէր այս ուրախութիւնը, որովհետեւ յունական բանակը պիտի նահանջէր՝ քրիստոնէայ /հայ, յոյն/ բնակչութիւնը ձգելով թուրքին քմահաճոյքին: «Պատասխանը չուշացաւ: Նոյն օրն իսկ, խուժանային յարձակումներ՝ քրիստոնէայ թաղամասերու վրայ. ալան-թալան, սպանութիւններ եւ առեւանգումներ, ըստ թրքական ընկալեալ սովորութեան»:

Քաղաքի կառավարիչ կը նշանակուի Տեմիրճի Էֆենտին, որուն օրով առաւել՝ «Յայտնի եղաւ շուտով, որ Սուլթաֆա Քեմալ ներում շնորհած է բոլոր բանտարկեալներուն, պայմանաւ որ անոնք աջակցին իր ուժերուն, իսկ շատերուն՝ վստահուած են պաշտօններ...»: Օր չկար առանց միջադէպի եւ նորանոր ցնցումներու, իր յուշերուն մէջ կը գրէ բժիշկը: Ու յանկարծ Տեմիրճիին մուսուլմանները կը կանչեն. «Բոլոր քրիստոնէաները, անխտիր, մինչեւ կէսօր պէտք է հաւաքուած ըլլան քաղաքի գլխաւոր հրապարակը, առանց բացառութեան: Անաստողները խստիւ կը պատժուին... Թշնամի բանակը քաշուած է բայց կրնայ վերադառնալ. քաղաքը կըրնայ կռուի բեմ դառնալ, որով՝ վտանգուած շրջան կը համարուի: Ձեզ պիտի դրկենք աւելի ապահով վայրեր, հետերնիդ բան չէք վերցնէր: Ամէն ինչ թող մնայ հոս, որովհետեւ երթալիք տեղերնիդ մօտ է եւ շուտով կը վերադառնաք...»:

Ներկաները ապշած իրարու կը նային: Շրջապատուած էին «չէթէն-րով» եւ ժանտարմաներով: Վերջիններս բազմութիւնը կը լեցնեն բեռնատար կառքերու մէջ ու տանիքը՝ տեղի չգոյութեան պատճառով:

Գասպար իր 8 տարեկան ընկերոջ՝ Յակոբին, անոր քրոջ եւ մեծ մօր, ինչպէս նաեւ իր երկու քոյրերուն Ազատուհիի /10 տարեկան/, Վիքթորիայի /12 տարեկան/, Եւա մեծ մօր եւ մօրեղբօր հետ, դուրս կու գայ դէպի անյայտ ուղղութիւն: Կը նկարագրէ այդ դժոխային ճանապարհը, որ ողջ կեանքի ընթացքին չկրցաւ մոռացութեան մատնել: Բեռնատար կառքերը վերջապէս կը հասնին «Տենիզլի քաղաքը: Կայարանին մէջ մօտ 70 այրեր գատեցին մեզմէ եւ քշեցին, մեզի համար անորոշ ուղղութեամբ: Մօտ 230 հոգի, ամբողջութեամբ կիներէ, աղջիկներէ եւ փոքրիկներէ բաղկացած, տեղաւորեցին ընդարձակ բակի մը մէջ»: Ժամանակ մը անց, կը շարունակէ պատմել ակնատես Գասպարը, հինգ չէթէներ կը մտնեն բակ եւ կը խառնուին բազմութեան մէջ ու անոնցմէ եօթը գեղեցիկ աղջիկ, հայ եւ յոյն, ու չորս դեռատի կիներ կը հեռացնեն ամբոխէն ու կը կանգնեցնեն պատին, որմէ ետք կարաւանը կամաց-կամաց կը հեռանայ իր ետին թողլով այդ մատղաշ աղջիկները: «Կ'անցնինք աւաններ, գիւղեր, առուակներ, գետեր,

բլուրներ, լեռներ: Պարտաւոր ենք քալել մինչեւ վերջ, հասնելու համար Գոնիա, 300 քիլոմէթր... Կը քալենք յոգնած, սպառած: Տակաւին շատ ճամբայ կայ կտրելիք, հիւանդացողներ, տկարներ, անկարողներ՝ կ'իյնան ճամբաներու եզրին: Անոնց օրը վերջացած կարելի է համարել»: Անոնք կը գիշերեն բաց դաշտի, գիւղի պատերուն տակ եւ կամ ախոռներուն մէջ: Արդէն եղանակը սկսած էր ցրտել, անոնց հագուստները մաշած, ոտքերուն լաթի կամ քուրչի կտոր փաթած, անձրեւներուն տակ, ցեխերու մէջ անօթի պիտի շարունակէին իրենց դժոխային երթը դէպի անյայտ հարթավայրեր: Վերջապէս՝ 10 օր ետք, կը հասնին Գոնիա: Գոնիայէն կ'ուղեւորուին Նիյտե /կամ Նիկոնե- Niyye- քաղաք Կիլիկիոյ մէջ, Քարաման/, Կեսարիա, Սեբաստիա, Տերէնտ: «Չոհերուն թիւը հետզհետէ կը շատնայ, որովհետեւ սաստիկ ցուրտ կ'ընէ, գետիկները սառած են եւ մենք կիսամերկ ... : Անօթութիւնը կը կրծէ մեր ստամոքսը: Այս անգամ Խաթուն մեծ մաման կը հանէ ոսկի մը իր պահած տեղէն եւ մեր բոլորին համար կը գնէ նախ ուտելիք, ապա՝ անհրաժեշտ հագուստ, ներքնագգետ եւ տրեխներ /չարուխ/»:

Կարաւանը կը շարունակէ ճամբան այս անգամ դէպի Կիւրին: Գասպար կը նկարագրէ, թէ սաստիկ ցուրտէն քաղաքը ցրտահարուած էր ու միաժամանակ պարպուած հայութենէ: Այդտեղ որոշ ժամանակ ապաստան կը գտնեն, սակայն այլեւս մեծ մայրիկներուն քով ոչինչ մնացած էր, որպէսզի կարենային կերակրել զիրենք: Անոնք կ'որոշեն գործ փնտռել, սակայն պատանի Գասպարն ու Յակոբը կտրականապէս կը մերժեն, դեմ կը դնեն նաեւ քոյրիկներու աշխատանքին: Երկար «բանակցութիւններ» է ետք, Գասպար եւ Յակոբ կ'որոշեն մուրալ, հակառակ որ մեծերը դեմ էին այս առաջարկին, բայց ապրուստ ապահովելը կարեւորագոյնն էր՝ կեանքի ճանապարհը շարունակելու համար: «Կը շարունակենք մեր գործը, ամէն դուռ գարնելով. երբեմն շուններ կը հաջեն ներսէն, չենք վախնար՝ կը սպասենք: Ոմանք կու տան, ոմանք Ալլահ վերսին /Աստուած տայ/ կ'ըսեն՝ վնասելու ձեռով: Վերջապէս երկու ժամ վերջ կը վերադառնանք մերիկներուն քով ու կը թափենք տոպրակներու պարունակութիւնը: Բերած ենք հաց, չոր սոխ, գետնախնձոր եւ չոր թուրթ»: Եօթը օր Կիւրին մնալէ ետք կ'ուղեւորուին դէպի Ալպիսթան: Ալպիսթանէն դէպի Մարաշ՝ անցնելով Ախր Տաղէն /կամ Եգրի տաղ- Մարաշ տաղլար/: «Դեկտեմբերի մէջ ենք: Սաստիկ ցուրտ է: Գետիկը սառած, պաղ հով մը կը փչէ ուժգին»: Կուտակուած սեւ ամպերը, մօտալուստ ձիւնամրիկի ազդանշանները, մառախուղը պիտի խլէին մանուկներու, անկարող ծերունիներու եւ երիտասարդուհիներու կեանքը: Յակոբին քոյրը կը կորսնցնէ հետքը, իսկ Գասպարին քոյրը՝ Ազատուհին կը դանդաղի, կը մխրճուի ձիւներուն մէջ ու հեւասպառ կը մնայ անշարժ: Կը փորձեն օգնել, սակայն Ազատուհի կը մերժէ եւ կը խնդրէ, որ զինք այնտեղ ձգեն ու հեռանան. «Չիս ձգեցէ՛ք»: Յակոբն ու Գասպարը ոչ մէկ ճիգ կը խնայեն անոր կեանքը փրկելու, բայց չեն յաջողիր: «Այո՛, սառած էին արդէն Ազատուհիին գեղեցիկ, սեւուլիկ աչուկները, եւ տեղատարափ ձիւնը մէկ վայրկեանի մէջ ծածկած՝ անոր անուշիկ դէմքը»: Իսկ Յակոբին քոյրը՝ Սրբուհին ալ կը խլէն ու կը տանին՝ բաժնելով իր հարազատներէն: Յակոբը, Գասպարը եւ մեծ մայրիկները կը պայքարին, սակայն՝ ապարդիւն: Վայրագօրէն յօշոտուած թուրք ժանտարմաներու կողմէ Սըրբուհին այլակերպուած ու արիւնաքամ կ'արձակեն դէպի ամբոխը: «Սըրբուհիին շնչառութիւնը հետզհետէ կը դանդաղի, կոպերը կ'իջնեն մեղմութեամբ: Ամենդունակ, նուրբ ծպիտ մը կ'ուրուագծուի դալուկ դէմքին վրայ...»: «Խաթուն մայրիկը աճապարեց որ Սրբուհիին թաղումը կատարուի շուտով... Ձիւնը փորուած է բաւարար չափով եւ Սրբուհին կը հանգչի ձիւներու մէջ: Խաթուն մեծ մաման կուրծքէն կը հանէ փայտեայ փոքրիկ խաչը, համբուրել տալով մեզի մէկիկ մէկիկ, եւ կը տեղաւորէ Սրբուհիին ափէ-

«ԱՅՍՕՐ...»

Սկիզբ՝ էջ 3

րուն մէջ»:

«Գոյնզգոյն ծաղիկներ բովանդակ աշխարհի, տողանցեցէ՛ք շարան շարան՝ Սրբուհիին ճերմակ դագաղին առջեւ եւ խոնարհեցուցէ՛ք ձեր գլուխները, աշխարհի ամենա-ամենագեղեցիկ ծաղիկին առջեւ, եւ խամրեցէ՛ք... վասնզի Սրբուհիներու մահէն վերջ, մենք ծաղիկներու պէտք չունինք»:

Գասապար վերջապէս կը հասնի Յալէպ: Վեց ամիս Յալէպի որբանոցին մէջ մնալէ ետք, ուսումը շարունակելու համար կը սկսի յաճախել Ազգային Յայկազեան վարժարան, ուր չորրորդ դասարանը հազիւ աւարտած կը հարկադրուի նետուիլ կեանքի ասպարէզ՝ օգնել կարենալու համար իր ընտանիքին: Որոշ ժամանակ կ'աշակերտէ ատամաբոյժ բժ. Չաքմաքճեանին:

Յազիւ 16 տարեկան, 1928-ին, կը մեկնի Տեր Զօր, ուր կը կատարելագործէ իր սկսած աշխատանքը բժ. Երանոսեանի մօտ: Ինքնաշխատութեամբ կը սորվի ֆրանսերէն եւ կը յաջողի թղթակցութեամբ հետեւիլ Պելճիքայի համալսարանի դասընթացներուն: 1937-ին կ'արժանանայ ատամաբուժական վկայականին: Նոյն ջանասիրութեամբ կ'արժանանայ նաեւ Դամասկոսի համալսարանի համապատասխան վկայականին:

1939-ին Տեր Զօրի մէջ կը կազմէ իր ընտանեկան բոյնը, Ռեպեքա Խանճեանի հետ, կ'ունենայ երեք մանչ՝ Լեւոն, Արտաւազդ եւ Արա:

Բժ. Գասպարեան իր մասնագիտութեան կողքին կը նուիրուի ազգային գործունեութեան: Օգտակար կը դառնայ անապատի արաբ ցեղախումբերուն մօտ ապաստան գտած որբերու հաւաքման աշխատանքին: Կը հիմնէ ԶՄԸ-ի առաջին մարզական միութիւնը եւ ԶՅԴ-ի «ԱՆԱՊԱՏ» խումբը Տեր Զօրի մէջ, կ'անցնի Նորակազմ ԶՅԴ շարքերը, որուն օրինապահ նուիրեալը կը հանդիսանայ մինչեւ իր կեանքի մայրամուտը:

1951-ին ընտանիքին հետ կը տեղափոխուի Յալէպ. նոյնպէս կը նուիրուի ազգային գործունեութեան: Կը ծառայէ ազգային եւ կուսակցական մարմիններուն, տարիներ շարունակ ձեռնհասօրէն կը վարէ ԶՅԴ Սուրիոյ ԿԿ-ի հերթապահի պաշտօնը: Եղած է ազգային երեսփոխան, Բերիոյ Թեմի Ազգային Գաւառական ժողովի, Զաղաքական ժողովի, Ուսումնական Խորհուրդի, ԶՄԸ-ի վարչական եւ Զարէն Եփփէ Ազգային ճեմարանի խնամակալութեան անդամ: Իր կենսագիրներէն մէկը այսպէս կը բնութագրէ. «Սրամիտ էր ու զուարճախօս: Դարցերը լուծելու իւրայատուկ ոճին ու նկարագրութեան շնորհիւ, փնտռուած ներկայութիւն մը եղած է ան ո՛չ միայն ընկերական եւ ժողովական շրջանակներէ ներս, այլ նաեւ պետական բարձրաստիճան պաշտօնատարներու մօտ»:

1961-ին, Յալէպի մէջ, գաղափարական իր ընկերներուն հետ կը ճաշակէ դառնութիւնը այդ փոթորկոտ օրերուն, կը տոկայ կարգ մը «**Եղաշրջումներուն եւ քաղաքական փոփոխութեանց հետեւանք մշուշոտ օրերու հալածանքներու, - ո՛չ միայն անձնապէս իր ցաւերն ու զրկանքները արհամարհելով, այլեւ ճակատագրակից իր ընկերներուն սիրտ տալով, անոնց տառապանքը մեղմացնելով ու ամոքելով՝ իր զուարթախոս, հաւատակրու եւ իրապաշտ խառնուածքով**»:

1968-ին կը գաղթէ Ամերիկա: Իր ազգային ծառայութիւնները մատուցելու այս անգամ Ամերիկայի հայկական համայնքին եւ յատկապէս Ռոզ եւ Ալեք Փիլիպոս ազգային վարժարանին:

Անողոք հիւանդութիւնը բոյն դնելով պիտի խլէր անոր կեանքը եւ 17 Յունիս 1979-ին, հայրերու տօնին օրը, ան ամառուտ պիտի փակէր աչքերը: Ընկերներէն Ստեփան Ինճեան կը գրէ, «... «գրոյց յետ մահու» խորագրած իր վերջին գրութեան մէջ Գասպար կը պատուիրէ որ թաղման ժամանակ բարձրաձայն ըսուի որ «այսօր կը թաղենք աշխարհի ամենաերջանիկ մարդը»»:

Իր ցանկութիւնը կը կատարուի եւ դամբանական խօսքերու շարքին Տ. Նարեկ Զինյ. Շրիգեան կը յայտարարէ. «Այսօր, հողին կը յանձնենք աշխարհի ամենաերջանիկ մարդերէն մէկը»:

Ստեփան Ինճեան կը կշռէ, որ ընկեր բժ. Գասպարեան ուներ երեք սեր՝ ընտանիքը, ժողովուրդը եւ կուսակցութիւնը:

Իզ միր, Նիկոն, Կեսարիա, Սեբաստիա, Ալպիստան, Մարաշ ...

Տեր Զօր, Յալէպ, Պելճիք եւ Լոս Անճելըս իր կեանքի գլխաւոր հանգրուանները:

Կեանքի այս ուղին անցնող մեր ազգայիններու, անկախ իրենց գաղափարական պատկանելիութեանց, շարքը շարժելու երկար է: Անոնցմէ ոմանց կեանքի պատմութիւնները իրենց հետ թաղուած են գերեզմանափոսերու մէջ, որովհետեւ անխօս, բայց գործող անձեր են: Ոմանց գաղթի ճանապարհի պատմութիւնը ցարդ անտիպ է: Ուստի մեր պարտականութիւնն է «ՃԱՆՉՆԱԿ ԵՒ ՃԱՆՉՑՆԱԿ ՄԵՐ ՄԵՇԵՐԸ», որոնք անսահման նուիրումով արարչագործած են Սփիւռքի տարբեր համայնքներու կազմաւորման, նպաստած անոնց ազգային, հասարակական գործունեութեան:

Թող յիշատակը անթառամ մնայ բոլոր մեր նուիրեալ ՄԵՇԵՐԸՆ:

ՍՐԲՈՑ ՆԱՏԱՏԱԿԱՑ ԽՈՐՏՈՒՐԴԻՆ ՏԱՂՈՐԴ

Խորեն Զինյ. Պերթիզեան

Տեղահան եղաք
Տնագուրկ ապրեցաք
Թափառեցաք, աքսորուեցաք
Արիւնտ ուղիէն անցաք
Հալածանքներու ենթարկուեցաք
Հաւատքի վկայութեամբ
Հաւատարիմ ուխտագնացութեամբ
Անխարդախ հայկականութեամբ
Անթաղելի վկաներ հանդիսացաք
Դար մը վերջ սրբադասուեցաք:
Սուգը մէկդի ձգել յորդորեցիք
Արդար իրաւունքը հետապնդել թելադրեցիք
Հայ Դատին զինուորագրուիլ սորվեցուցիք:
Ձեզմով մեր ձայնը արձագանգ կու տայ
Ձեզմով մեր կանչը լսելի կը դառնայ
Ձեզմով մեր պայքարը իմաստ կը ստանայ
Մեր կեանքը ձեր կտակով կը հարստանայ:
Ձեր յիշատակը միասիրտ կ'ոգեկոչենք
Ձեր շնորհիւ մեր միութիւնը կ'ամրապնդենք
Որպէսզի այլասերող հոսանքը մերժենք
Օտարացնող պատնէշները քանդենք
Ես-ի փոխարէն մենք-ը նախընտրենք:
Ո՛վ բազմատանջ նահատակներ
Մեր անապատացած կեանքի արմաւենիներ
Կու տաք ընդմիջտ նոր յոյսեր
Որ կերտենք պատուաբեր յաղթանակներ:
Ո՛վ սրբաշող նահատակներ
Արի, բարի եւ քաջարի վշտակիրներ
Խաւարախիտ անդունդէն անցնողներ
Այժմ, Տիրոջ մօտ շերմեռանդ բարեխօսներ:
Մայրամուտ չունեցող պայծառութեամբ
Ոգեղէն ներկայութեամբ
Երանական գրաւութեամբ
Խորհուրդ կու տաք ապրիլ պահանջատիրութեամբ:
Անոնք շարդարար ձեռքով քանդեցին
Մենք բարեբար ճիգով շինեցինք
Հրէշային արարքով մեռցուցին
Բարեգործ ընթացքով ապրեցուցինք
Ամօթալի մեղքերով սրբապղծեցին
Պանծալի երթով շինցուցինք
Սատանային ծրագիրը կատարեցին
Աստուծոյ կառչած մնացինք
Ցեղասպանի նկարագիր առին
Կեանքի աւետիսը փոխանցեցինք:
Մեր ուղեցոյցն էք ո՛վ նահատակներ
Դուք հաւատքի խօսուն պատկերներ
Յարութեան յոյսով օծուն վկաներ
Ձեզմով կ'ունենանք գալիք օրինաբեր:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐ

Ամուսինես ի՛նչ մնաց
մնաց յուշ մը հասու
մնաց ուրու
կախ վերարկու
թեւէն անցայ

Չիւնոր հօրմես ի՛նչ մնաց
մնաց կատակ մը ջերմ
մնաց գղակ
իբր կտակ
գլխուս անցուցի

ԱՊՐԻԼ 24

Գարուն էր
Գարունէն փոխ առի «Գար»

Արիւն էր
Արիւնէն փոխ առի «րիւն»

Եւ ապրիլ ամսուն ծնունդ առաւ
կարմիր բառ մը նորեկ
անունը Գարիւն

Գարիւն էր
ծլած օրն իսկ մեռաւ
արիւնազամ

Յարվարդ

ԹՈՒՐԲ ՄՏՏՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՆՐԱ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐԲԻԱՅՈՒՄ
ՆԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ.
ՄԵՐ ԱԿՆԿԱԼԻՔՆԵՐԻ ՍԱՆՄԱՆՆԵՐԸ

Արամ Շահնազարեան,
«Alikonline»-ի Պատասխանատու-խմբագիր

Ամփստելի փաստ է, որ Հայոց Ցեղասպանությունը եւ դրա հետեւանքները անջնջելի հետք են թողել ոչ միայն հայ, այլեւ թուրք ժողովուրդի հետագայ ճակատագրին վրայ եւ մեծապէս պայմանաւորել են յետօսմանեան ժամանակաշրջանի թուրքական հասարակութեան նկարագրի եւ մտածողութեան ձեւաւորման գործընթացը:

Հայոց Ցեղասպանութեան հետեւած առնուազն 6-7 տասնամեակները պատմաբաններն իրաւացիօրէն բնորոշում են որպէս մոռացութեան եւ լռութեան տարիներ: Թուրքիայում, հասարակութեան պատմական յիշողութիւնը ձեւաւորուել է պետութեան անմիջական վերահսկողութեամբ եւ թելադրանքով: Թուրք հասարակութիւնը անցեալի հետ առնչուել է միայն այն պատուհանից, որը բաց են պահել երկրի իշխանութիւնները: Չի եղել որեւէ այլընտրանք, իսկ այլընտրանք փնտռել ցանկացողներն էլ անմիջապէս պիտակաւորուել են «դաւաճան», «ներքին թշնամի» ու նման այլ ածականներով: Հայկական Հարցի եւ Հայոց Ցեղասպանութեան առնչուող Քեմալական Թուրքիայի պաշտօնական մօտեցումը կառուցուել է ուրացման եւ հերքման տրամաբանութեան վրայ, ինչն էլ թուրք հասարակութեանն այսպէս կոչուած «օգնել» է տարիներ շարունակ մոռացութեան տալ Առաջին Աշխարհամարտի, Օսմանեան Կայսրութեան մայրամուտի եւ Հայոց Ցեղասպանութեան հետ կապուած սեփական պատմութեան ամօթալի էջերը:

Հայկական հարցի եւ Հայոց Ցեղասպանութեան հետ կապուած «ձեռք» մեկնարկը տրուեց 1980-ական թուականներին, երբ սկսուեց Հայոց Ցեղասպանութեան միջազգային ճանաչման գործընթացը: Թուրք հասարակութիւնը ստիպուած եղաւ կամայ թե՛ ակամայ առերեսուել այդ իրողութեան հետ, լսել դրա մասին:

Այս առումով, յիշաւի անկիւնադարձային էին 1990-ական թուականները, երբ լռութեան պատը սկսեց լուրջ ճեղքեր տալ: Այդ տարիներից սկսած որոշակի փոփոխութիւններ տեղի ունեցան սեփական պատմութեան, մասնաւորապէս Հայոց Ցեղասպանութեան հետ կապուած ներթուրքական քննարկումներում: Հրապարակուեցին նիւթեր, գիտական աշխատութիւններ, գեղարուեստական գրականութիւն, որոնցում արտայայտուում էին պաշտօնականից տարբերող, այլընտրանքային մօտեցումներ Հայկական Հարցի վերաբերեալ, իսկ 2000-ական թուականից սկսած՝ կարող ենք խօսել արդէն հայկական «թապու» լուրջ նահանջին մասին:

Հայոց Ցեղասպանութեան ճա-

նաչման սատարողները եւ առաջամարտիկները Թուրքիայի ամբողջատիրական ռեժիմից դէպի իրական ժողովրդավարական համակարգ անցնելու կողմնակիցներ են՝ 1960-70 եւ 80-ական թուականների քաղաքական պայքարի բովով անցած, հիմնականում ձախ հայեացքներ ունեցող գործիչներ:

Նրանք ի թիւս քրտական, ազգային-կրօնական փոքրամասնութիւնների իրաւունքների, քեմալականութիւն-աշխարհիկութիւն-իսլամականութիւն եւ նմանատիպ այլ հարցերի, Հայկական Հարցի եւ Հայոց Ցեղասպանութեան հանրային քննարկումները համարում են դէպի ժողովրդավարացում եւ քաղաքացիական հասարակութեան ձեւաւորում տանող համաթուրքական քննարկումների անքակտելի մի մասնիկը:

Թաներ Աքչամի, Ռագդա Չարաքուրուի, Էլիֆ Շաֆաքի, Օրհան Փամուքի, Քեմալ Եալչընի, Ֆեթիհ Չեթինի, Չենքիզ Աքթարի եւ Հայոց Ցեղասպանութեան մասին բարձ-

րածայնող այլ մտաւորականների կարծիքով՝ սեփական պատմութեան մութ էջերի հետ առերեսուելը, ճշմարտութիւնը վեր հանելը, նախնիների գործած յանցանքը եւ Հայոց Ցեղասպանութեան ընդունումն առաջինը հենց բխում են Թուրքիայի եւ թուրք հասարակութեան անմիջական շահերից: Ըստ նրանց, եթէ թուրքական հասարակութիւնը չի առերեսուում իր պատմութեան մութ էջերին եւ անցեալի յանցագործութեան հետ, ինչպիսին է 1915 թուականի Հայոց Ցեղասպանութիւնը, ապա անպատճելիութիւնը կարող է հետապնդել նրան ամենուր եւ աւելի մեծ չարիքների պատճառ դառնալ:

«Հաշուի առնելով, որ ցեղասպանութիւնն իր էութեամբ գանգուածային յանցագործութիւն է, աւելի քան որեւէ հասարակական, անհատական կամ հաւաքական օրինազանցութիւնները, կամ այսօրուան չդադարող չարիքները, ուստի եթէ հասարակական գիտակցութիւնը կարող է մարսել ցեղասպանութիւնը, այն կարող է հեշտութեամբ հանդուրժել ցանկացած

անօրինականութիւն: Այսպիսով, չարիքը չարիք է ծնում: Մենք, որպէս հասարակութիւն, մշտապէս մերժել ենք անդրադառնալ 1915 թուականի իրադարձութիւններին՝ այդ մեղսագործութեանը հետեւած խախտումների պատճառով, որոնք ուղղակիօրէն փոխկապակցուած էին ցեղասպանութեան անպատճելիութեան, ինչպէս նաեւ կամաւոր կամ պարտադրուած խելագարութեան հետ», - «Անցեալի Բռնութեան Դիմակայումն Աւելի Մեծ Բռնութեամբ» խորագրով իր յօդուածում գրել է փրոֆ. Չենքիզ Աքթար՝ յաւելելով. «... Հաւաքական խելագարութիւնը, հաւաքական բռնութիւնը եւ հաւաքական անառակութիւնը, որոնք պարտադրուել են 1915 թուականի յանցանքներից յետոյ, դարձել են մեր կենսակերպը: Այժմ մենք անսահման բռնութիւն եւ անառակութիւն ունենք ամենուրեք, մեր տներում, գորանոցներում, աշխատակայրերում, հիւանդանոցներում, բոլոր ասպարէզներում, քաղաքականութիւնից մինչեւ լրատուամիջոց-

տեւանքներով:

Չպէտք է մոռանալ, սակայն, կարելու մի փաստ. նրանց ճնշիչ մեծամասնութիւնը բացառում է Թուրքիայի տարածքային ամբողջականութեան հաշուին Հայկական Հարցի՝ Հայ Դատի վերջնական եւ լիարժէք լուծումը: Փոխհատուցման հարցը նրանք դիտարկում են առաւելապէս բարոյական եւ նիւթական սահմաններում, դրա եզրը համարելով ցեղասպանութեան ժառանգների Թուրքիա վերադարձի եւ նրանց ապրելու իրաւունքի վերականգնումը: Այլ խօսքով՝ Ուիլսոնեան իրաւարար վճռի համաձայն, Միացեալ Ռաշտտանի ստեղծման մասին խօսք լինել չի կարող: Հայկական Հարցի վերջնական լուծումը նրանք տեսնում են ժողովրդավարական, բազմազգ Թուրքիայի տեսլականի շրջանակներում: Սա, անշուշտ այն առանցքային թեման է, որը պահանջում է երկարատեւ, բարդ եւ անկասկած ցաւօտ երկխօսութիւն հայութեան եւ թուրք առաջադեմ մտաւորականութեան միջեւ: Եւ հենց այս թեման է, որ երկար ժամանակի վրայ պէտք է դառնայ մեր հիմնական նըպատակը:

Այդուհանդերձ, պէտք է արձանագրենք, որ թուրքական հասարակութեան մօտ հետզհետեւ աւելի են շատանում մարդիկ ովքեր կարծում են, թէ աւելի ճիշդ կը լինի, որ Թուրքիան ճանաչի Հայոց Ցեղասպանութիւնը, ներողութիւն խնդրի եւ դրանով ձերբազատի իր իսկ քաղաքականութեան պատանդը լինելուց: Սա ինչ խօսք, թուրք առաջադեմ մտաւորականութեան անմիջական ջանքերի եւ տաժանակիր աշխատանքի արդիւնք է: Միեւնոյն ժամանակ, կարելու է նկատել, որ իրենց պատմութեան հետ առերեսուելու պատրաստ թուրքերի թիւը չափազանց փոքր է Թուրքիայում: Փոքրաթիւ մտաւորականութիւնը միայն Թուրքիայում հասարակական կարծիք փոխել չի կարող: Եւ հենց այս փաստից ելնելով էլ, ներկայ պահին մենք պէտք է սահմանափակենք մեր ակնկալիքները թուրք առաջադեմ մտաւորականութիւնից: Աւելորդ պահանջների առաջադրումը կարող է հակառակ ազդեցութիւն ունենալ՝ իր անդառնալի հետեւանքներով:

Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման, ինչպէս նաեւ ներթուրքական օրակարգի այլ հարցերի իրագործման շնորհիւ, Թուրքիայի ժողովրդավարացումն այն կարելու նպատակն է, որն անմիջականօրէն բխում է Հայ Դատի լուծման հետ կապուած մեր ռազմավարական եւ մարտավարական շահերից, ինչն էլ մեզ ստիպում է այս փուլում բաւարարուել միայն այդքանով, մնացեալը թողնելով ապագային:

ԹՈՒՐՔԵՒՀԱՅ ՈՒ ՀԱՅԵՒԹՈՒՐՔ ՀԱՐՑԵՐ

Իշխան Չիֆթեան

Հաւաքական փորձառութեան արդիւնք են առածի կարգ անցած «կնքեալ» խօսքեր, որոնք անձնական, նեղ, տուեալ պահու կամ տրամադրութեան ազդեցութենէն շատ անդին՝ ընդհանրական տեսակետի մը եզրակացութիւնը կը դառնան ժամանակի ընթացքին:

Համամարդկային, կրօնական, բարոյական, ազգային, յարանուանական, կուսակցական եւ անլի խոնարհ մակարդակներու վրայ կը գոյանան *բանաձեւ*, *փակախօսք*, *բնաբան*, որոնք սահմանազօումներ են: Անոնք ունին երբեմն առաջնորդող, երբեմն ոգեւորող հանգամանք ու երբեմն ալ փակուղի կը դառնան, որովհետեւ յաճախ հարցականի տակ չեն առնուիր, չեն քննարկուիր ու մարտուիր: «Թուրքը թուրք» է՝ կ'ըսէ, օրինակ, հայկական հաւաքական փորձառութիւն մը, Եղեռնէն ալ առաջ, բայց մասնաւոր՝ Եղեռնով:

Աւելին. Եղեռնի ուրացման հակազդող մեր հաւաքական կեցուածքը մեզ կը մղէ ոչ թէ կասկածելու, այլ կամայնապէս ալ խօսքին: Հոս «թուրք»ը ոճրագործն ու ուրացողն է. հաւաքական սահմանում մըն է ասիկա: Գիտենք, որ բոլոր թուրքերը չէին եւ չեն ոճրագործ եւ ուրացող: Սակայն բացառութիւններով չէ հետաքրքրուած հաւաքական իմաստութիւնը: Եւ անոր տրամաբանութիւնը ճիշդ է:

Այս հաւաքական կառչումէն հեռանալ փորձող մարդկայնական շատ արմատական կեցուածք մը չի փափաքիր, որ թուրքը թուրք մնայ, եւ հայը՝ հայ, ոճրագործը՝ ոճրագործ ու գոհը՝ գոհ: Ո՞վ ի՞նչ կը շահի «յաւիտենապէս» ոճրագործ ու «յաւիտենապէս» գոհ ըլլալու հանգամանքէն: Հայկական փորձառութիւնը, սակայն, ի տես մնայուն ուրացման բազմատեսակ արտայայտութիւններու, դեռ շունչ չէ առած, հասնելու համար «Թուրքը թուրք է»-էն անդին մտածելու տրամադրութեան ու կը մնայ ուրացման դէմ պայքարելու ներգործական կամ կրաւորական աշխատանքին մէջ:

Վերոնշեալ մարդկայնական փափաքը ունենալու է իր մղիչ ուժը՝ արտաքին կամ ներքին: Փափաքի իշխանութիւնը իր ուժը կրնայ ի գործ դնել տեսական կամ գործնական արտայայտութիւններով՝ գիտահետազօտական աշխատանքով կամ կորուսեալ հայրենիքին մէջ կամ այլուր, ըստ կամ, կողմերու միջեւ գոյացած «հանդիպում»ի ձեւով:

Նման «հանդիպում»ներ կարելի է համարել հայ-թուրք մտաւորականներու, արուեստագետներու, յատկապէս՝ երաժիշտներու եւ դերասաններու համախմբում ու համագործակցութիւն, որոնք հարկաւ պատգամ ունին կամ կրնան ունենալ, սակայն կրնան միաժամանակ շահագործուիլ ու փոշեցանքի հասարակ արարողութեան վերածուիլ: Նման մերձեցումներու հակառակ ճակատին վրայ կան ամբողջական հեռացումներ: Կրնանք թերեւս մինչեւ այսօր ալ Վակներ չունկնդրող հրեաներու հանդիպիլ, ինչպէս կը հանդիպինք թրքական երաժշտութիւն չունկնդրող հայերու:

Աւելորդ է հոս հաստատել, որ նման հանդիպումներ, գէշ կամ աղէկ, ցեղասպանութեան հարցը չեն կրնար լուծել: Ցեղասպանութեան հարցը ամէն բանէ առաջ իրաւաբաղադրական ու պետական պաշտօնական լուծում ունենալու է:

Ոճրագործ-գոհ անանցանելի սահմանին ի տես կ'ուզեմ հոս կողմնակի անդրադառնալ այն պարագային, ուր տուեալ անձը ինքզինք մէկ ծայրայեղ վիճակէն կրնայ այլ ծայրայեղ վիճակի մը հասցնել: Կատարածս բաղդատական մը չէ հարկաւ: Հայաստանի յեղափոխութեան առթիւ շուրին երեսը եկան այնպիսի անհատներ, որոնք վիճակափոխութեան մասին միայն կըրնայինք ենթադրել, բայց փաստեր չունէինք, որովհետեւ բարձր պաշտօններ ունէին, որոնք իսկական հերոսական արարքներ կատարած էին ատենին, թէ իբրեւ մարտիկ, թէ իբրեւ քաղաքական գործիչ, սակայն այդ ծայրայեղ նուիրումէն անցեր էին դէպի այլ ծայրայեղ ինքնանուիրումի մը՝ ինքնահարուստացման, սահման հատեր էին, ի գին իրենց հայրենիքին իսկ սնանկացման: Այսինքն հերոսը դարձեր էր դաւաճան, փոխելով իր դրական վիճակը ժխտականի:

«Թուրքը թուրք է»

«Սոխին անուշը չ'ըլլար», կը շեշտէ Գրիգորիս Եպս. Պալաքեան քանիցս իր ծանօթ մարտիրոսագրութեան մէջ, «Թուրքը թուրք է»-ին տարբերակ մը առաջարկելով, ըսել ուզելով, որ թուրքը թուրքէ գատ ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ:

Ի՞նչ սպասել արդարեւ այն սերունդէն, որ տեսաւ թուրքին ոճիրը եւ այդ ոճիրին դառնութեան մասին պատմեց յաջորդող սերունդներուն, որոնք իրենց կարգին տեսան ուրացում ամենէն վերին՝ պետական մակարդակի կամ ամենէն վարի՝ հասարակ մակարդակի վրայ: Թուրք ուսանող մը, պատահմամբ գիտնալով հայ ըլլալս, առաջին իսկ առթիւ կը փափաքէր չխօսիլ ցեղասպանութեան նիւթին մասին, եւ, իր իսկ բառերով՝ «ըսածներուդ տպաւորութեան տակ չմնալ, որովհետեւ, - կ'ըսէր, - դուն իբրեւ գոհի յետնորդ շատ անլի բան գիտես քան ես...»: Ուրացումը կրնայ այսպիսի ձեւ ալ ստանալ:

Առաջին սերունդէն ուսում մը կատարենք ներկայ սերունդ: Զեսապի օրուան քաղաքապետը՝ Վահան Չափարեան, 2014-ի թրքական յարձակումին առթիւ իրաւամբ կը շեշտէ, ըստ արեւելահայերէն թերթին տեղեկատուութեան՝ «Թուրքը թուրք է մնում նաեւ մեր ժամանակաշրջանում»¹: Այո, երբ մեր նախնիներուն ապրած փորձառութիւնը հարիւրամեակ մը ետք նոյն հեղինակին կողմէ նոր արտայայտութիւն կը գտնէ, կը կրկնենք նաեւ մենք մեր սորվածն ու մեզի անանդուածը՝ «Թուրքը թուրք է»:

Հրանդ Տիկի սպանութենէն ասդին, կան Թուրքիոյ մէջ եւ այլուր բարձրացած թրքական ծայրեր, որոնք նոր երգ մը կ'երգեն, կ'ընդունին պատմական իրողութիւնը, անցեալին համար ներողութիւն խնդրողներ ալ կան, թուրքը կը հրաւիրեն թրքութենէն՝ ուրացողի հանգամանքէն դուրս: Ասոնք անկեղծ են կամ ոչ՝ կը մնայ իրենց խղճին, ու գանոնք կրնանք իրենց արարքներէն դատել, թէեւ յաճախ լայծուն են: Օրինակ, ինծի համար քիչ մը տարօրինակ կը թուի, թէ ինչպէ՞ս կրնայ թրքական պետութիւնը, որ ուրացման հսկայական մեքենաները չի պահեր, «հայամետ» ու «այլախոհ» ճանչցուած նշանաւոր թուրք պատմաբանի մը առաջարկ ներկայացնել, որ հայ եւ թուրք պատմաբաններ քով-քովի գան ու խօսին...: Այլախոհ կրնայ հաւածուիլ ալ, նման առաջարկ ալ ստանալ միաժամանակ. կասկածը արդէն այդ իր երկակնեցադութենէն կու գայ:

Հասնինք մինչեւ երեսփոխան Կարօ Փայլան, որ կ'ուզէ չուրացող թուրքերուն անունով մեզի բացատրել հետեւեալը. «Քատիր Աքընը թուրք է, եւ ես կ'ուզեմ ըսել՝ սիսալ է յաճախ ինչո՞ւ այն միտքը, թէ բոլոր թուրքերը նոյնն են: Իրականութեան մէջ այդպէս չէ: Ես կը պայքարիմ Թուրքիոյ ժողովրդավարութեան համար ու կը պայքարիմ ժողովրդավար թուրքերու, ժողովրդավար քրդերու եւ ժողովրդավար հայերու հետ: Ես կը կ'ընեմ յատկապէս երիտասարդ հայերուն, որ չըսեն՝ «թուրքը կը մնայ թուրք»»²:

Մեզի կը մնայ Փայլանի առաջարկին հետ հաշուի նստիլ: Ան նկատի ունի հարկաւ անհատներ: Եւ կան այդ անհատները՝ կեղծ կամ անկեղծ, թուրքը թրքութենէն դուրս հանող:

«Հայը հայ է»

Եթէ հայը, հաւաքաբար առած, շինարար, արհեստաւոր, արուեստագետ տարրեր տուած է կայսրութիւններու, անոնց կեանքին մէջ շարժիչ ուժ հանդիսանալով, կարգ մը պարագաներու՝ պետականաշինութեան մասնակցութեամբ, եւ իր այս բարեմասնութիւնները իր հաւաքական ինքնութեան մէջ հաստատուն տեղ կը գրաւեն, յաւիտենական արժանիքի չեն վերածուիր անոնք սակայն: Կրնան ալ իքանաման գարգացումներ ու անկումներ ապրիլ:

Հայը միշտ մաքուր է, չի մուրար, չի գողնար, չի շնար, չի ստեր... կը լսէինք, կը հաւատայինք, երբ փոքր էինք: Սփիւռքացած ժողովուրդներ կ'ունենան այս ինքնասահմանումը (թէեւ հանրապետութիւն եղող երկիր Հայաստանի մէջ ալ չեն պակսիր նման դաստիարակութեամբ սնած ու սնող սերունդներ):

Հիմա մեծցանք, նոյն բաները կը լսենք, յաճախ անմաքուր, մեր աչքին առջեւ մուրացող, գողցող, շնացող ու ստող հայերու կողմէ, անոնք ըլլան պատասխանատու պաշտօններ գրադեցնողներ կամ ոչ:

Շար.՝ 19 7 ➔

¹ <https://www.aysor.am/am/news/2014/04/24/kessab-chaparyan/779506>

² https://massispost.com/am/2019/01/26/պէյրուքի-մէջ-կարօ-փայլան-հայերէնով-եւ/ Տես նաեւ տեսանիւթը՝ https://www.youtube.com/watch?time_continue=215&v=xQXmsurK4zc

Սկզբ՝ էջ 6

«Յայն կը շինէ»: Շատ աղէկ: Այս միակողմանի ինքնատեսութիւնը կը բախի նաեւ գիտական մօտեցումներու մէջ: «Յայաստանի մէջ կը շինուին հայ եկեղեցիները, իսկ Թուրքիոյ մէջ կը քանդուին»: ոչ ամբողջապէս ճիշդ հաստատում մը: Յայաստանի մէջ տակաւին կոպերու բնակավայր մնացող աւերակ եկեղեցիները: Կան հայկական ինքնութիւն ուսումնասիրելու աշխատանքով ճամբայ ելած, իբր թէ անաչառ եւ արդիամիտ գիտնականներ, որոնք իրենց մատը վերքին վրայ կը դնեն, բայց վերքին անուը չեն տար: Յայկական ինքնութեան միջնաբերդին՝ դպրոցին, անոր կրթական ծրագրին լրջութիւնը քննութեան առարկայ չի դառնար այսպիսիներու համար, եթէ տուեալ դպրոցին ետին այն կամ այն կազմակերպութիւնը կանգնած է: Ինչո՞ւ կը քննադատենք նեղ կողմնակցութիւնը, համայնքներուն փակուղեղ գործելակերպը մեր փոքր ածուին, եթէ մենք իբրեւ «անկախ» ու «անկողմնակալ» հետազօտողներ նոյնը կ'ընենք՝ լայնամիտ միջավայրի բոլոր բարիքները վայելելէ ետք:

Արմատ, միջուկ եւ սպագայ չբերող շարք մը ձեռնարկութիւններ կը հրամցուին իբրեւ գնահատանքի սպասող մշտապէս դրական երեւոյթներ. համերգ եւ պարահանդէս, դասախօսութիւն եւ ձեռնարկ, բռնաբարուած հայերէնով մամուլ, խաչուած հայերէնով հայերէնի՝ իսկ գովերգ, որոնք մէկ մակարդակի վրայ միայն տեղի կ'ունենան, մէկ ուղղութեամբ կ'ընթանան, նետին պէս, որ աղեղէն կ'արծակուի եւ երբեք վերադարձ չունի:

Երկրորդ մակարդակ կը նշանակէ անոնց քննարկումը, վերլուծումն ու ազդեցութեան գօտիի՝ «յաջողութեան» տեսակներու ճշդումը. ասոնք սակայն ուսումնասիրութեան առարկայ չեն դառնար, իբրեւ երկրորդ մակարդակի իրագործում, մեզի նման հաւաքականութեան մը համար, որ խորհրդակցութիւններու, խորհրդաժողովներու եւ վեհաժողովներու համար կը խմբուի ինչ-ինչ ծրագրերով, սակայն ձեռնունայն կը մնայ վերջաւորութեան: Դեռացա՞նք հայուն «հայ»ութենէն, թէ սկսանք մօտենալ անոր:

«Յայն թուրք է»

Երեւանցի մը «Թուրք Ա.» կոչած է դարաբաղցի մը, կը պատմեր բարեկամ մը, գէշ յատկանիշերու կուտակում եղող թրքութիւնը իբրեւ լաւագոյն, ամբողջական ճշդորոշում տալով, գայն՝ դարաբաղցին այդպէս բնորոշելով:

«Անոր ըրածը թուրքը չ'ըներ», լսած ենք մեր երեք սերունդէն:

«Թուրքին մասին կը խօսիմ, անոր մասին չեմ խօսիր», կը շեշտեր բարեկամ բանաստեղծ մը, մերժելով արտայայտուիլ այլ բանաստեղծի մը մասին:

«Թուրքէն չտեսածս այս հայէն տեսայ», կ'ըսեր սիրտը այրած ծերունին, որ իր տանտիրոջ կատարած հանապազօրեայ եւ բազմատեսակ չարամբողջութիւնները կ'ուզէր ամփոփել մէկ խօսքով:

Պատանութեանս մեր տունը այցելած հիւր մը, կը յիշեմ, անոր ալ սիրտը այրած, ըսեր էր. «Թուրքերը մեզ շարդելու գործը կեն ձգեր են. լա՛ւ ըրեր են, որ շարդեր են մեզ», այդպիսով արտայայտելով, իր բնորոշումով՝ թրքավարի անձը մը իր ծայրայեղ դժգոհութիւնը:

«Թուրքը չ'ըսեր այս ըսուածը»: Եւ նման խօսքերու շարքը կարելի է երկարել:

Ուրեմն, գիտենք ու կ'ընդունինք, թէ բարձրաձայն չենք արտայայտուիր, որ մեր շարքերուն մէջ ալ թուրքեր կան, թուրք հայեր:

Յայն «սուրբ» կերպարը կ'աղարտի՞, երբ խօսինք թապուներու մասին, թէ ինչպէ՞ս «հայը հայ կը սպաննէ», թէ ինչպէ՞ս «Եղեռնի որբուհիներ հայուն ձեռքով կը պոռկանան»: Եթէ թուրքը կ'արգիլէր հայերէնի գործածութիւնը, այսօր ալ հայը չի քաջալերեր, կ'անարգէ, կը հալածէ, կը խաչէ հայերէնը ու անոր մոմով փնտռուելիք սպասաւորները, ուր եւ ինչպէս որ կրնայ, թէ՛ Յայաստան, թէ՛ Սփիւռք. եւ ասիկա ամենէն պաշտօնական ու պատասխանատու մարդոց ձեռքով կը կատարուի՝ հոգեւորական եւ աշխարհական, յարատեւ յամառութեամբ: Մեր լեզուին ու մշակոյթին անհրժեշտութիւնը դուրս շարտած ենք մեր կեանքէն եւ գայն ետ բերելու ամեն կարելիութեան առջեւ հազար տեսակ պատնէշ կանգնեցուցած ենք: Լեզուն

կը խաչենք տան մէջ, դպրոցին մէջ, ուսուցիչին բերնին իսկ մէջ, մամուլին մէջ, եկեղեցիին մէջ, համացանցին մէջ. խաչեցեալ եւ քարտեալ լեզուի վերածած ենք գայն՝ մեր իսկ՝ հայկական ձեռքով: «Թուրքը»՝ թշնամին, որ լեզուիդ հալածիչը եղաւ, ուրիշ տեղ ինչո՞ւ կը փնտռես:

Ասոնք ընդհանրացումներ են: Ի տես մեր առօրեայ, անհատական ու հաւաքական ինչ-ինչ երեւոյթներուն՝ սկսելով մեր իբր թէ հպարտութեան առիթ եղող մշակութային տուեալներու անտեսումէն, ոտնակոխումէն ու խեղումէն մինչեւ անոնց կատարեալ ոչնչացումը կարելի է խղճի մտօք ու հայավարի ըսել, որ «թուրքէն աւելի թուրք հայեր կան մեր մէջ»:

«Թուրքը հայ է»

Ամենէն ծանօթ օրինակը Երտողանի յայտարարութիւնն էր, 2014-ին. «Զիս վրացի կոչեցին, կը ներքե, աւելի տգեղն ալ ըսին՝ հայ կոչեցին»: Ներքելու խնդիր կայ, ըստ երեւոյթին: Թուրքը ինչպէ՞ս կրնայ հայու վերածուիլ: Յայկական ծագում ունենալն ալ Թուրքիոյ քաղաքացիներուն կրնայ բաւարար վտանգ նշանակել, այսպիսով աղբիւր դառնալ, մատնիչի ու անվճար տահելի տարրի դեր մը փակցնել տուեալ անձին: Երբ դուն թուրք ես, բայց հայկական ծագում ունիս, թրքական ինքնութեան սահմաններէն դուրս եկած ես, անուագ կ'սկսածելի ես, պետք է հակակշռի տակ պահուիս: Կրնաս որեւէ ժամանակ վտանգ դառնալ:

Խօսքը հարկաւ Թուրքիոյ մէջ ապրող հայերուն մասին չէ՛: Յայն հայ է Թուրքիոյ մէջ, ճանչցողին համար եւ Լոզանէն ի վեր՝ իբրեւ փոքրամասնութիւն: Ասոնք թուրքերն են, որոնք իրենց այս կամ այն ըրածին կամ չըրածին համար իբրեւ հայ կը կնքուին, յատուկ պայմաններու տակ:

Թուրքերուն համար ալ, ուրեմն, հայ ըլլալը ոչ միայն անբաղձալի է, այլեւ՝ վտանգաւոր:

... եւ ճանճերը

Այս բոլորը վերամարսելով միայն կրնանք թերեւս քայլ մը առաջ երթալ, վերատեսնելու համար օր առ օր, ժամ առ ժամ փոխուող համացանցային աշխարհին մէջ հայկական ու թրքական ինքնասահմանումները, աժան, յայտարարուող, խախուտ, անհիմն հայացումներն ու թրքացումները:

«Ես հայ եմ», «ես թուրք եմ» - երկու ժողովուրդներն ալ այս յիշեցումներն ու ինքնահաստատումները ունին: Յայերը, միշտ Եղեռնէն ասդին դիտուելով, իբրեւ գոհ, բնականաբար շատ աւելի իրաւունք ունին ինքնահաստատման. երբ գոյութիւնդ ինչորոյ առարկայ եղած է, գոյամարտ մը ունիս մղելիք: Եղեռնին յաջորդող ուրացումը կ'երկարածէ հաստատումին անհրժեշտութիւնը: Թուրքերուն ալ միշտ ներարկուած է այն վախը, որ կրնայ այս «փոքրիկ Միերը» վտանգի աղբիւրի վերածուիլ, արդէն վերածուած է ալ. կարծես երկու ճակատներու վրայ աղետներ արդէն գործուած են, գոյգ մը աղետ, մէկը՝ իրաւ, միւսը՝ շինծու:

Ի վերջոյ սերունդներու յաջորդութեան հետ նաեւ մօտեցումներու նորութիւն սպասելի է: Նորութիւնը հիմնական փոփոխութիւն չէ միշտ, կրնայ խորացում եւ շեշտադրում դառնալ: Ուրացողը կեցուածքը սերունդէ սերունդ կը փոխանցէ, պահանջատերը՝ նոյնպէս: Իրենք կ'ուրանան, մենք կը պահանջատիրենք: Թէ իրենք, թէ մենք կեցուածքի արմատականացման կողքին ենք տակաւին: Դեպի առաջ նայելով երբ ցեղասպանութեան ճանաչում կը պահանջես, ետեւի շարքերը կը պարպուին, կ'ամայնանան, լեզուդ, մշակոյթը կրողներու եւ գանոնք արծարծողներու թիւը շատոնց նուազած է, ընդունիս կամ ոչ, հաշուի նստիս ատոր հետ կամ ոչ, անհատ բացառութիւններու փնտռուողով կրնաս մխիթարուիլ, փոխանակ խմբակային բացառութիւններ հիմնելու մասին մտածելու:

Ճշմարտախօս թուրքերու, իսլամաթրքացած հայերու յայտնութիւնը եւ ոմանց վերադարձը դէպի լեզու եւ մշակոյթ, իբրեւ նոր երեւոյթներ, անակնկալներ են վերջին տասնամեակին ու նաեւ՝ առիթ:

Թուրք «լայնամիտ» հետազօտողներու անկեղծ կամ խախուտ մօտեցումները անոնց անձնական փառասիրութիւնը շոյող կամ բուն իսկ ցեղասպանագիտութեան ծառայող, կրնան հայկական համայնքին մէջ առաւել հետաքրքրութիւն ստեղծել: Թուրքիոյ մէջ Յայոց Ցեղասպանութեան մասին խօսիլ կամ գրելը տասնամեակէ մը ի վեր վերածուած են արդիամբողջութեան հոմանիշի: Անկեղծն ալ կայ, կեղծաւորն ալ կայ ասոնց շարքերուն մէջ, որոնք երբ թաղը դառնան՝ յանկարծ ուրիշ երգ մը երգելու կը սկսին, ասիկա նաեւ եւրոպական համալսարաններուն մէջ, ոչ միայն Թուրքիա. մի՛ մոռնաք Թուրքիոյ երկնցած եւրոպական ձեռքը:

Մեզի կը մնայ մեր ճանաչումներէն ու հատուցումներու բանաձեւերէն առաջ եւ անդին բովանդակութեամբ լեցնել՝ հոգի, գիտութիւն եւ գործունեութիւն: Ճանաչումներն ու դեռ գալիք հատուցումները, առանձին առած, ինծի կը յիշեցնեն Լիբանանի հնադարեան բերդերը, որ կ'այցելէինք մեր պատանութեան, ուր անցեալի փառքին՝ հօգօր կառոյցներուն աներդիք դատարկութիւնը կը պսակուէր այս ու այն անկիւնը բզզացող ճանճերու խրախով:

Մենք ճանճերէն աւելին ենք:

ԱՆԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ ԴԱՐՁԵԱԼ «ՄԵՂԱՆԸ ՊԻՏԻ ՇՐՋԵՆՔ»

Ս. Մահտերճեան

Փոթորկոտ ծովու կամ յորձանուտ գետի մը ալիքներուն մէջ ինկած նաւ մը բնականաբար կը տարուի այս կամ այն կողմէն հասնող հոսանքներէն, ջրալեռներու հարուածներէն, կամքէն անկախ կը շեղի իր կանխորոշուած ուղիէն, սակայն վարպետ է այն նաւավարը, որ կրնայ կարելիին սահմաններուն մէջ հաշուել արտաքին հոսանքներուն ուժը եւ իր նաւուն դէպքի ու մարմինը դիրքաւորել այնպէս, որ նաւը նախ եւ առաջ շատ չհեռանայ իր ուղիէն, յետոյ, ալիքները մնան ետին ու ճամբորդութիւնը ավելի նպաստաւոր ընթացքով շարունակուի դէպի նպատակադրուած նաւահանգիստը: Բնականաբար կենսական է, որ նաւապետին հետ նաւուն մէջ գտնուողները՝ նաւագներ, անձնակազմ ու ճամբորդներ, միասնաբար լծուին փրկութեան նոյն պայքարին, խուճապ ստեղծելէ եւ հակոտնեայ ընթացքէ ետ կանգնելով ու ձեռքերը միացուցած՝ յառաջ մղեն նաւը:

Մեր Դատն ալ կը գտնուի նման նաւուն մը վիճակին մէջ: Անկախ յաճախ կ'իյնայ մեղմ կամ ուժեղ փոթորիկներու ազդեցութեան տակ, քաղաքական կամ ռազմական յորձանուտներ անբաղձալի տատանումներու կ'ենթարկեն զայն, կը հարկադրեն ակամայ շեղումներ ու դանդաղումներ: Նման վիճակներու դիմաց, կը ծագի հրամայական մը՝ գլուխը պահել ամեն տեսակի ալիքէ վեր եւ առանց մոլորելու խուսանալէ ու պայքարիլ դէպի անսակարկելի նպատակ: Նոյնքան կենսական է նաեւ սորվիլ, թէ թաւալող ալիքներն ու անբարեհաճ հոսանքները արդէօք կարելի՞ է ծառայեցնել սեփական նաւը դէպի յառաջ մղելու...

Իսկ երբ կ'ըսենք «մեր Դատը», ի մտի չունինք միայն վերջին տասնամեակներու՝ Արցախեան Շարժումով ու Հայաստանի վերանկախացումով սկիզբ առած վերիվայրումները, այլ աչքի առջեւ ունինք, պէ՛տք է ունենանք, անոր ամբողջական պատկերը, այսինքն՝ պատմութեան ու քարտեզին համայնապատկերը, եւ մեր նաւուն ցռուկը ըստ այնմ ուղղենք դէպի արդար լուծում:

Վերջին տասնամեակներուն ստեղծուած է, եւ շատ բնականաբար՝ վիճակ, որ Արցախի անվտանգութիւնը, անկախութեան պահպանումն եւ վերանկախացած Հայաստանի ապահովութիւնն ու բարգաւաճումը դարձած են մեր Դատին գլխաւոր կիզակէտերը, անոնց վրայ կեդրոնացած են մեր պետական իշխանութիւններուն, ժողովուրդին ու համայն հայութեան հայեացքները, ճիգերը, անոր ի սպաս կը դրուին գոհաբերումները: Տարբեր ալ չի կրնար ըլլալ, որովհետեւ անոնք են մեր այսօրուան հիմնաքարերն ու յենարանապատերը, որոնց վրայ կը կանգնի մեր Դատին ամբողջական կառոյցը:

Վերաքաղի կարգով արձանագրենք միայն, որ մեր Դատին ամբողջական կառոյցը ունի մօտաւորապէս 150 տարուան պատմութիւն, իսկ անոր աշխարհագրութիւնը կը տարածուի Հայաստանի ու Արցախի ներկայի սահմաններէն շատ անդին, կ'ընդգրկէ Արեւմտեան Հայաստանը, Կիլիկիան, Ատրպէյճանի եւ Վրաստանի կազմերուն մէջ գտնուող հողատարածքներ: Մեր վերջին ակնարկութիւնը չի վերաբերիր միայն Արծուաշէնի, Շահումեանի ու Գետաշէնի նման հողերու, որոնք իրաւատեր հայութենէն խլուեցան 30 տարի առաջ, այլ նաեւ այն տարածքներուն, որոնք մաս կը կազմեն Պատմական Հայաստանի այն հողերուն, որոնք ցեղասպանութեան ու բռնազաղթերու միջոցով դատարկուեցան հայութենէ եւ դարձան այս կամ այն տարակերտ հանրապետութեան մէկ մասնիկը, մինչեւ իսկ նուէր տրուեցան դրացիներու: Այդ բոլորին հայութեան վերադարձն

ու Հայաստանին վերամիացումը կը մնան հայութեան քաղաքական պայքարի օրակարգին վրայ, կը պահանջեն բազմաճիւղ պայքարի ու հետապնդումի ծրագիր, անկախ այն իրողութենէն, որ պատմութեան այս կամ այն փուլը մեզ հարկադրէ ամբողջութեան այս կամ այն երեսը պահ մը դնել տաք կրակի վրայ, իսկ մէկ այլ երեսը պահել յառաջիկային արծարծելիներու ու հետապնդելիներու ցանկին վրայ: Այլ խօսքով, մեր Դատը իր ամբողջական հանգամանքը չի կրնար կորսնցնել, որքան ալ «տարհամոզող» կամ այլուրային դարձնեն միջազգային քաղաքական փոթորիկներն ու հոսանքները:

Սահրամայական մըն է, որուն պէտք է անդրադառնալ, ականջ տալ եւ ընդհանրապէս երթալ ո՛չ թէ Ապրիլէ Ապրիլ, այլ մեր իրաւունքներու հետապնդման իւրաքանչիւր քայլափոխին, թէ՛ պէտք է՝ օրը տասն անգամ...

Ներկայ ժամանակներու հարկադրանքներէն մեկնելով, ստիպուած ենք, ինչպէս նշեցինք, առաւելաբար կեդրոնանալու Արցախի ու Հայաստանի վերանկախացած հանրապետութեան վրայ: Անոնք ահաւաստի շուրջ 30 տարիէ ի վեր կը գտնուին ներքին եռեւեփումներու եւ արտաքին փոթորիկներու բազմուշեղ յորձանքներուն մէջ, որոնք յաճախ մեզ կը դնեն մեր նաւը իր ուղիէն ակամայ, թերեւս անգիտակցաբար շեղելու հարկադրանքին տակ:

Արձանագրենք քանի մը օրինակ: Արցախեան Պատերազմէն ասդին, Հայաստան կտրեց խաղաղութեան բանակցութիւններու բազմերես դաշտեր: Բանակցութիւնները տեղի ունեցան ու պիտի շարունակուին այլ ուստաններու մէջ. վերջինը՝ Վիեննայի բանակցութիւնները: Եւ որովհետեւ մեզ կը շահագրգռէ հայութեան հրամցուած լուծման տարազները, հարցին մօտենանք հայութեան դիտանկիւնէն: Սեղանի վրայ են Մատրիտեան սկզբունքները, փուլային ու փաթեթային տարբերակներ, իրարայաջորդ փուլերու՝ աշխատանք կը տարուի այս կամ այն ձեւով այլափոխելու կամ բարեփոխելու տարագրութիւնը: Նորագոյն վեճը իբրեւ առանցք գտած է բանակցութեանց Արցախի մասնակցութեան պահանջը՝ իբրեւ լիիրաւ կողմի, իբրեւ տագնապին անմիջական առնչակիցի: Հայկական կողմին համար, Արցախի մասնակցութեան պահանջը նորութիւն չէ, որքան ալ որ նոր հովերը փորձեն այդպէս ներկայացնել զայն. Արցախը ինք էր որ դժգոհութեան ձայն բարձրացուց դեռ 60-ականներուն, ինք էր որ ինքնապաշտպանութեան ձեռնարկեց 80-ականներու վերջերուն, մերժեց ստալինեան բռնազբօսիկ այն տարագրութիւնը, թէ ինք պէտք է մաս կազմէ Ատրպէյճանի ու ձեւական ինքնավարութիւն ունենայ անոր մականին տակ, որովհետեւ տասնամեակներ շարունակ իր մորթին վրայ կրած էր նման կեղծիքի հետեւանքները, որոնք փորձած էին զինք իր ինքնութենէն՝ հայկականութենէն ու հայութենէն մեկուսացնել, հե-

ռացնել ու հայթափել: Ազատագրական ճակատումները կանխող հանրաքուէներն իսկ պերճախօս քայլեր էին, որ Արցախը ինք տիրութիւն կ'ընէ իր ճակատագիրին եւ իր խօսքը ունի ու պիտի ունենայ անոր տնօրինման մէջ, իսկ վախճանական վճռումը չի կրնար մեկնիլ կեղծ տարազներէ ու յանգիլ անարդարութեան շարունակումին: Անկէ անդին, կան անշուշտ ավելի ընդարձակ օղակները, որոնք պտոյտ կու գան նոյն առանցքին շուրջը. այդ օղակները կը կազմեն Հայաստանն ու աշխարհատարած ամբողջ հայութիւնը, որոնք միաձայն են Արցախի հետ, վճռականապէս կը հաստատեն, որ Արցախը եղած է ու պիտի մնայ հայ-

կական հող, ինք պիտի որոշէ իր ճակատագիրը, պիտի մնայ հայկական, ըլլա՛յ իբրեւ անկախ միաւոր, ըլլա՛յ իրաւականօրէն վերամիանալով Հայաստանին:

Արցախի, հետեւաբար հայութեան այս կեցուածքը հրաւեր է մեզի՝ որչ հայութեան, որ ժամանակը եկած է «սեղանը շրջելու», մերժելու եւ պատռելու այն տարազները, որոնք որեւէ այլ ուղիութեամբ պիտի փորձեն տանիլ Արցախի Դատը: Քաղաքական ու ռազմական փոթորիկներ չեն կրնար ու պիտի չկարողանան Արցախի նաւը ուղորդել այլ կողմ:

Մեր վճռականութիւնը, արդար պահանջատիրութիւնը իբրեւ յենարան ունին պատմական առարկայական իրականութիւններ. փաստօրէն, նոյնինքն Արդարութիւնը մեր կողքին է ի սկզբանէ, արժէք մը, շահող խաղաքարտ մը, որ սակարկելի չէ, ո՛չ ալ կրնայ աղօտիլ կամ աղարտիլ քաղաքական, ռազմական, նիւթական կամ այլ փոթորիկներու կամ սպառնալիքներու, զգուշացման հրաւերներու ազդեցութեան տակ: Հայութեան, նոյնինքն Արցախին համար ընդունելի չեն այնպիսի տարազներ, որոնք մեր հիմնական իրաւունքներուն իրականացման համար հրապարակ կը նետեն «խաղաղութեան փոխարէն հողային գիշում» կամ նմանօրինակ սնաբանութիւններ: Արցախն ու Հայաստանը որեւէ մէկէն հող չեն գրաւած, ո՛չ ոք իրաւագրկած են, այլ ընդհակառակն՝ Արցախը կորսնցուցած ու ԱՌՆԵԼԻՔ՝ հողեր ունի, որոնք դիմաց պատրաստ է խաղաղութիւն հաստատելու, խաղաղութիւն պահանջելու:

Սկզբ՝ էջ 8

Ազատագրում ու ազատագրելի հողերը պատմականորեն հայկական են եղած, անոնք հայկական էին Ատրաքսան անունով երկրի մը աշխարհ գալեն շատ առաջ, հետեւաբար, չեն կրնար սակարկութեան դրուիլ այսօր կամ վաղը: Իսկ մեկնելով այն տուեալէն, որ Արցախի ու Յայաստանի պետական իշխանութիւնները կը մարմնաւորեն այդ հողատարածքներու բնակիչներուն, ինչո՞ւ չէ նաեւ՝ աշխարհատարած ողջ հայութեան նոյն կամքը, չեն կրնար բանակցութեան սեղան նստիլ Եական իրաւունքներէ ու պահանջներէ զիջում կատարելու տրամաբանութեամբ ու տրամադրութեամբ: Փաստօրէն, ինչպէ՞ս կարելի է ընդունիլ բանակցային որեւէ տրամաբանութիւն, որ ըստ Եութեան սակարկութեան սեղանին կը դնէ հայապատկան հողեր ու հայկական կողմէն կը պահանջէ ԻՐ ԻՐ ԱՆՈՒՄՔԵՆ ՈՒ ՅՈՂԵՆ զիջիլ՝ միայն անոնց շուրջ սակարկելով: Որո՞ւ հողէն

Կիլիկիոյ ու պատմականօրէն հայութեան պատկանող այլ հողամասերը կը մնան մեր պայքարի օրակարգին վրայ, կը սպասեն, որ մեր պետութիւնը, կազմակերպութիւնները, ազգային բոլոր հաստատութիւններն ու ժողովուրդի շերտերը միացեալ ձայնով ճշդէն հետագայ քայլերուն կարգն ու ուղղութիւնը: Չենք կարծեր, որ հոս աւելի երկար արձանագրութիւն պետք է պահենք, որովհետեւ պիտի իյնանք կրկնութիւններու փորձութեան մէջ:

Մեզ շրջապատող փոթորիկներուն դէմ կանգնելու եւ գլուխները յորձանքներէ վեր պահելու պահանջը մեզ կը դնէ նաեւ այլ մարտահրաւերներու դիմաց, որոնց կ'արժէ ակնարկել հպանցիկ կերպով, մեկնելով այն տեսութենէն, որ ուղիղ գիծէն միւս կողմէն իսկ մեկ-երկու աստիճանի շերտեր կարող են իսկական նպատակներէն շատ հեռու, անարդար գիջումի տանիլ մեզ:

Կ'առաջարկեն բաժին հանել հայկական ու ազերիական կողմերուն, երբ խնդրոյ առարկայ հողերը ամբողջութեամբ հայութեան կը պատկանին, հետեւաբար, անոնց շուրջ որեւէ սակարկութիւն կը դառնայ անհիմն ու անարդար: Այլ խօսքով, յառաջիկայ բանակցութիւնները պետք է մեկնին այս մօտեցումով ու հայութեան անտեսուած իրաւունքները իրականացնելու մտասուեռումով, ի հարկին պատմութեան ու արդարութեան դասեր տալով հակառակորդին ու միջնորդներուն: Իսկ այս նպատակին հասնելու համար, հայութիւնը մերժած է ու կը մերժէ ուժի գործածութեան՝ պատերազմի տրամաբանութիւնը՝ գոնէ վերջին 30 տարիներու դէպքերը փաստած են, որ հայութիւնը միայն ու միայն ինքնապաշտպանութեան, իր արդար իրաւունքը պաշտպանելու համար գէնքի դիմած է, սկսելով Շուշիի ազատագրումէն, հասնելով 2016-ի ապրիլեան ճակատամարտին ու հասնելով մինչեւ մեր օրերը:

Ինչպէս յիշեցինք, մեր Դատին այսօրուան կիզակետը կը կազմեն Արցախն ու Յայաստանի ապահովութիւնը, խաղաղ գարգացումը. սակայն մեր Դատը չէ սահմանափակուած այսքանով, այլ դարաւոր պատմութիւնն ու բազմափուլ, բազմերես պայքարը սեւով ճերմակի վրայ արձանագրած են, որ մեր ամբողջական Դատն ալ կը հիմնուի նոյն տրամաբանութեան վրայ, նաև ունի ցուրտ ուղղութիւն է նոյն նպատակակետին: Այլ խօսքով, Նախիջեանի, Արեւմտեան Յայաստանի,

տրուի: Որոշ «յառաջխաղաց» արձանագրած է նաեւ այն մտածողութիւնը, թէ իբրեւ սկզբնական քայլ՝ մտածենք հայկական որոշ կալուածներու՝ եկեղեցի, բնակարան կամ այլ սեփականութեան տիրութիւնը վերահաստատելու միջոցներու մասին: Նման մտածողութիւն կ'անտեսէ այն պարզ ու դաժան իրականութիւնը, որ եթէ հայը այսօր թուրքէն պահանջէ անհատներէ խլուած սեփականութիւններ, նման ընտրանք չ'ընդգրկէր քաղաքական լայնածիր պահանջը, ըստ որուն, հայը կը պահանջէ իրմէ խլուած հայրենիքը, իր անվիճելի հողերուն վրայ հայկական գերիշխանութեան վերահաստատումը, եւ ոչ թէ սոսկական տուն մը կամ պարտեզ մը: Որեւէ հայ կրնայ որեւէ երկրի մէջ տուն-կալուած-գործատեղի ունենալ, սակայն անիկա պիտի մնայ տուեալ երկրի գերիշխանութեան տակ, ենթակայ անոր օրէնքներուն:

Հարց կը ծագի, թէ ինչպիսի՞ տկար ու անհեթեթ հիմքերու վրայ կը կառուցուին նման տեսութիւններ: Արդեօք հայկական կողմը ի՞նչ եղած է նախապարձակ, հայկական կողմը դիմած է շարդերու, իրաւագրկումի, բռնագրաւումներու եւ միւս կողմին ժառանգութիւնները փճացնելու, որ այսօր, այս կամ այն ձեւով ինքզինք պետք է ձեւով մը համահաւասար դասէ անոր եւ մղուի դէպի նման տրամաբանութիւն իրականացնող գործնական քայլերու: Սուլթան Յամիտի օրերէն ի վեր, հայկական կողմը միշտ ալ եղած է տարրական իրաւունքներու հետամուտ, սակայն մեր թշնամիները միշտ ալ անտեսած են մեր պահանջները, ցեղասպանութեամբ, փոկրոմներով, բռնագաղթով ու մեր պատմական հողերուն բռնագրաւումով փորձած են լուծել «Հայկական Հարցը»: Յետեւաբար, ինչ որ ալ ըլլան նման «վարկածներու» հիմքերը, ինքզինք ճանչցող եւ իր իրաւունքներուն տիրութեան համար ճամբայ ելած, պայքարող հայուն համար նման ընթացք կը դասուի տրամաբանութեան սահմաններէն դուրս, եւ թող ո՛չ ոք մտածէ, թէ տարրական իրաւունքներու հետամուտութիւնը ծայրայեղականութիւն է:

Ու երբ կ'ըսենք հայութիւնը իրաւունք ունի Արցախի հարցին մասին «սեղանը շրջելու» եւ իր արդար իրաւունքներուն տէր կանգնելու, նոյնը պիտի ըսենք մեր ազգային ու պատմական բոլոր իրաւունքներուն պարագային ալ: Այս հաստատումը ընելով, չիմաստորուած, ցնորական եւ աննախադէպ առաջարկանքներու մասին չենք խօսիր: Փաստօրէն, հայութիւնը «սեղանը շրջեց» իր ֆետայական շարժումով, «սեղանը շրջեց» ցեղասպանին դէմ իր կերտած հերոսամարտերով ու մեր ժողովուրդին գոյատեւումը ապահովելով, Սարդարապատով ու Յայաստանի անդրանիկ հանրապետութեան արարումով: Ցեղասպանութեան 50-ամեակէն ետք ծաւալած քաղաքական եւ ուժական պայքարներով, նոյնիման Արցախեան հերոսամարտերով: Ցեղասպանութեան հետեւանքով մեր կրած ահաւոր վնասներուն ու նահանջներուն դիմաց, վերջին հարիւրամեակին արձանագրած ենք նաեւ նուաճումներ ու յառաջխաղացքներ, որոնք իրականացած են առաւելաբար, եթէ ոչ բացարձակապէս մեր սեփական բազուկներով: Նման ձեռքբերումներ կարելի չէ դնել քաղաքական բախտախաղի կամ անիրաւ սակարկութիւններու սեղանին վրայ: Լուծումները չեն կրնար ըլլալ ի հեճուկս մեր իրաւունքներուն:

Մեր ֆետայիները, նահատակներն ու այսօրուան հերոսները կը սպասեն, որ իրենց խիզախութիւնը մարմնաւորուի ապրող իւրաքանչիւր սերունդի, բայց մանաւանդ արդարութեան ու ժողովուրդի իրաւունքները իրականացնելու դրօշին տակ ճամբայ ելած Յայաստանի մէջ, որպէսզի իրաւատիրական դարաւոր պատեւելի վրայ նոր եւ ամրակուռ քարեր աւելնան:

Անցեալին ունեցած ենք վարպետ նաւավարներ, որոնց կողքին գործած են հաւատարիմ նաւագներ, իսկ ճամբորդները միահամուռ կերպով կանգնած են անոնց կողքին, օգնած են նաւը ճիշդ ճամբու մէջ պահելու: Այսօր ու վաղը տարբեր չի կրնար ըլլալ, պիտի չըլլայ:

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ 104-ՐԴ ՏԱՐԵԿԱՐԻՆ ԱՌԻՈՎ

ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻՆ ԿԸ ՊԱՏՄՆՋՈՒԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ՆՈՒՆԻՆ ՎԵՐԱԳՐՁՆԵԼՈՒ ԿՐԻՈՒԹԻՒՆ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՈՒԹԻՒՆ

Խաչիկ Շահինեան

Հայութեան անունը տարբեր ազգերու համար դարձած է հոմանիշ պատարագումի եւ մարտիրոսութեան, որովհետեւ պատմութեան վաղնջական ժամանակներէն ի վեր մեր ժողովուրդը յարատեւօրէն զոհ գացած է աշխարհակալ ցեղերու ծաւալապաշտական այնորժակներուն եւ քստմնելի գազանութիւններուն:

Միջին դարերու ընթացքին թուրանական ցեղերու ներխուժումը Հայաստան, ապա անոնց տարածումն ու հաստատումը մեր երկրի բոլոր նահանգներուն մէջ, հայութեան քաղաքակրթական ու մշակութային յառաջընթացը բախտորոշ կերպով խոչընդոտող ազդակներ հանդիսացան:

Նախնական այդ ցեղերու այնտեղեկ թափանցումը մեր հայրենիքէն ներս, ոչ միայն փոխեց հայկական լեռնաշխարհի ազգագրական ու ազգային միաձոյլ դիմագիծը, այլ դարեր շարունակ կասեցուց հայ մշակութիւնը ու քաղաքակրթութեան զարգացումը, հայոց ընկերային կեանքին պարտադրելով նախնադարեան կենցաղ եւ կացութեամբ:

Իր պայտեմական հողերուն վրայ միազանգեալ ու ինքնիշխան ապրելու իրաւունքներէն զրկուած, հալածուած ու բնաջնջումի ենթարկուած հայ ժողովուրդը պատմութեան խաչուղիներէն ընթացած է ու յառաջդիմած անհաւասար պայքարով, որ ինչպէս ներկայիս, պատմական բազմաթիւ հանգրուաններու եւս դարձած է այդ առեղծուածային ժողովուրդին գոյատեւման միակ ձեւը:

Հայ ժողովուրդը յաջողած է ապրիլ, գոյատեւել եւ իր յանձնարարական իրաւունքը նուաճել հակառակ պատմական իրադարձութիւններու անընդհատ դասաւորումին, եւ այդ՝ վստահելով ոչ միայն իր բազուկի կամ ֆիզիքական ուժին, զինք շրջապատող առարկայական տուեալներուն ու զէնքին, այլեւ իր ենթակայական կարողութեան, հոգեկան ու ոգեկան ամրակուռ արժէքներուն, միշտ ջանալով իր ներաշխարհը բաց պահել ժամանակի առողջ եւ առաջատար գաղափարներուն, գիտական նուաճումներուն, համաքաղաքային ընթանալ տարբեր ժամանակաշրջաններու քաղաքակրթութեան ու մշակութային դրական հոլովոյթներուն հետ:

Օսմանեան բռնադատութիւնն ու կամայապետութիւնը որոշադրիչ ազդեցութիւն ունեցան հայութեան քաղաքական ճակատագրին, հայկական հարցի բնոյթին ու հոլովոյթին վրայ:

Օսմանցի թուրքը, Փոքր Ասիոյ մէջ բռնօրէն տեղաւորուելէ ետք, իր պետական գոյատեւումը պայմանաւորեց հայկական հողերու ապահայացումով: Եւ իր այդ նպատակին իրագործման համար ան խտրութիւն չընդրաւ որեւէ միջոցի մէջ, դիմելով նոյնիսկ ցեղասպանութեան:

1915-ի Ցեղասպանական եղեռնը, հայութեան մէկ երրորդին անգութ ջարդը չէ միայն, ոչ ալ միայն հայ գանգուածներու բռնազաղթը դարերու իրենց հայրենիքէն, այլ միանգամայն մշակութային մեր արժէքներու, արուեստի սպասարկուներու ու հայ ժողովուրդի անգութական երախտաւորներու վայրագ սպանումն է: Սպանող մը, որ իսկեւ ու տարաւ հայ ժողովուրդի ընտրելագոյն տարրը, մարդկային դրամագլուխը, որուն միջոցով արժէքաւոր ներդրում մը եւս պիտի կատարուէր հայ դարաւոր մշակութի հարուստ գանձարանին մէջ: Վերապրող հայութիւնը՝ Հայաստանի, Արցախի եւ Արտերկրի մէջ, իր բոլոր հոսանքներով ու հատուածներով, կը գտնուի պատմութիւնը սրբազրելու պարտաւորութեան եւ մեր պատմական հողերուն ու ազգային ինքնորոշման իրաւունքին վերատիրացման ի խնդիր անդուլ պայքարի հրամայականին առջեւ:

Հազարամեակներու ընթացքին հայութեան գերագանց արժանիքը եղած է իր խաղաղասեր ու ստեղծագործ գոյատեւումն ու զարգացումը, որոնց միջոցով ան նուաճած է իր սեփական հայրենիքին մէջ ինքնիշխան ապրելու իրաւունքը: Համաթուրանական ծրագիրներ որոճացող թուրք պետութեան վերնախաւին համար թուրանական ցեղերուն հետ Թուրքիոյ միացման ճամբուն վրայ խոչընդոտ մըն էր Հայաստանի սոսկական գոյութիւնը, եւ այդ համաթուրանական ծրագիրներու իրականացման հեռանկարով գործադրուեցաւ Մեծ Ոճիրը՝ Հայոց Ցեղային Սպանողը:

Հայոց Ցեղասպանութիւնը հանուր մարդկութեան պատմութիւնը խարանոզ հաւաքական ահաւոր ոճիր մըն է, որ գործուած է մարդկային մշակոյթն ու քաղաքակրթութիւնը հարստացուցած ազգի մը հաշտոյն:

Ի հեճուկս թրջական ցեղապաշտական նկրտումներուն, Մեծ Սպանողէն ճողոպրած հայութիւնը թէ՛ իր պատմական հայրենիքի փոքրիկ մէկ հողամասը հանդիսացող Հայաստանի Հանրապետութեան եւ թէ՛ Սփիւռքի մէջ, անխափանօրէն կը շարունակէ իր քաղաքակրթական եւ մշակութային ստեղծագործ երթը:

Պատմական անարդարութիւններու անվերջ շարքի մը եւ հայկական հողատարածքներու մասնատումին ու իւրացումներուն հետեւանք են հայոց հայրենիքի ներկայ դժուարութիւններն ու տագնապները: Կը իւրացումները կատարուած են կամայական վճիռներով, տեղահանութիւններով եւ մանաւանդ սպանումներով, հետզհետեւ անվերջ դրսեւորելով թուրք պետական

մտածողութեան մայր գիծը կազմող ճիւղայնութիւնը: Հետեւաբար, մեր կացութեան դարմանումին միտող որեւէ նախաձեռնութիւն պէտք չէ մտահան ընէ այդ կացութեան հիմնապատճառը՝ Հայաստանի մասնատուածութիւնն ու հայ ժողովուրդի ազգային իրաւունքներու ոտնահարումը, այլ խօսքով՝ հայութեան հողագրկումն ու ազատագրկումը: Ապարդիւն է թուրք պետութեան հետ երկխօսութեան եւ փոխյարաբերութիւններու մասին մտածել, այնքան ատեն որ առգոյ կացութեան գլխաւոր պատասխանատուն՝ Թուրքիան, կ'անգիտանայ այս ճշմարտութեան եւ կը մերժէ որեւէ յանձնարարութիւն գայն դարմանելու ուղղութեամբ:

Այսօր՝ Հայոց Ցեղասպանութեան 104-րդ տարեդարձը կը դիմաւորենք պահանջատիրական մեր բազմաճակատ պայքարին դժուար, բայց համեմատաբար բարեյաջող եւ յուսալի մէկ հանգրուանին:

Հազարամեակներու մեր բնօրրանի մէկ կարեւոր հատուածին ամայացումը ահագանգային բնոյթով երկար տարիներ տագնապեցուց հայ քաղաքական միտքը, որ ճիգ չխնայեց իրարայաջորդ սերունդներու մօտ միշտ վառ պահելու հայասպանութեան վնասից հատուցման, հողային հարցի եւ հայահաւաքի արդար ու անտեղիտալի պահանջատիրութիւնը:

Իբրեւ ինքնուրոյն հայոց աշխարհ, ներկայ մեր հայրենիքը կրնայ ապրիլ Պատմական Հայաստանի վերամիասնալու ձգտումով ու պայքարով միայն: Եւ մենք իրաւունք չունինք հրաժարելու այդ պայքարէն, որովհետեւ այդ պիտի նշանակէ մեր ազգային ինքնասպանութեան համագօր վերաբերմունք:

Ազգեր չեն հզօրանար սոսկ զինեալ բիրտ ուժին ապաւինելով, ոչ ալ կ'անհետանան ֆիզիքական ծանր կորուստներով, այլ կ'այլասերին եւ մահավճիռ կ'արձակեն իրենց գոյութեան դէմ, երբ կը նահանջեն ազգային նուիրական արժէքներու եւ սրբութիւններու իրենց անզիջելի հաւատարմութենէն:

Նման հաւատարմութեամբ միայն կրնան առաջնորդուիլ ստեղծագործ ուժականութեամբ օժտուած կենսունակ ազգերը, իրենց վախճանական նպատակներու կենսագործման ուղիով:

Հայ կեանքի ալեկոծ եւ շրջադարձային այս հանգրուանին, ժամանակի ու տարածութեան ամեն սահմաններէն անդին, ազգային վստեմ արժէքներու եւ նուիրական սրբութիւններու հանդէպ մեր հաւատարմութիւնը վերահաստատելու իրամայականն է, որ կ'ուրուագծուի:

Ներկայիս, հայութիւնն ու նորանկախ Հայաստանի Հանրապետութիւնը ճգնաժամող առանցքային խնդիրները՝ Արցախի ազատագրութեան ու ինքնորոշման ամրապնդումը, հայրենի տագնապահար տնտեսութեան վերականգնումը, ժողովրդավարութեան լրիւ նուիրագործումն ու ազգային միասնականութեան ստեղծումն ու կենսագործումը կը սպասեն իրենց բարուր լուծումներուն: Սակայն, նկատի ունենալով երկրի եւ Արտերկրի հայութեան ներգօր կարելիութիւններն ու անսպառ կորույթը, մենք կը հաւատանք, որ հայրենի պետութեան հզօրացման առաջադրանքին շուրջ խմբուած ողջ հայութեան բոլոր ուժերու իմաստուն օգտագործումով հայրենի իշխանութիւնները կը յաջողին հարթել համայն հայութեան գերագոյն իղծերու, յատկապէս ամբողջական Հայաստան, ամբողջական հայութեամբ տեսլականի իրականացման առաջնորդող որոմնապատ բայց լուսարծարծ ճանապարհը:

Անցնող տասնամեակներուն հայութեան պահանջատիրական պայքարը բազում վերիվայրումներ արձանագրեց: Յուսահատութեան եւ ոգեւորութեան պահեր ապրեցանք, պարտութեան դառնութիւնն ու յաղթանակի երջանկութիւնը ճաշակեցինք:

Անընդմէջ պայքարեցանք ու պիտի պայքարինք դէռ երկար: Սակայն այսօր հանգամանքները չեն փոխուած երբեք: Չեն փոխուած մեր պահանջները: Չէ փոխուած նաեւ թուրքը, որ նոյն թափով եւ միեւնոյն ուժգնութեամբ կը շարունակէ իր ուրացումը: Կայ միայն մէկ տարբերութիւն: Թուրքին դէմ կանգնած է ոչ միայն ցեղասպանութենէն վերապրող եւ վտարանդի մնացորդացեւ սերած Արտերկրի հայութիւնը, իր քաղաքական եւ մշակութային կազմակերպութիւններով, այլ Անկախ Հայաստանի Հանրապետութիւնը՝ իր ներուժ կարողականութեամբ, օժտուած Սփիւռքի անթերագնահատելի հնարաւորութիւններով:

Գերիշխան Հայաստանի Հանրապետութիւնը, հայրենաբնակ հայութիւնն ու իրենց աչքերը հայրենիքին ու Արցախին յարած արտերկրի մեր ազգակիցները, բացայայտօրէն կը զգան, որ անիրաւ, ընչաքաղց եւ հին այնորժակներով գրահուած անարգ թշնամին մնացած է նոյնը: Ան կայ ու

ԴԱՐՉԻ ՃԱՄԲԱՆ ԿԱՄ ԽԼԱԹԵԱՆ ՄԵՆՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԵՐԸ. ԻՆՉԻ՞ ՄԱՍԻ ԱՐԺԷ ՅԻՇԵԼ ԱՄԷՆ ԱՊՐԻԼԻ 24-ԻՆ

Սոֆիա Յակոբյան

Երկրագնդի ամենախրայատուկ, ամենախորհրդավոր ու գեղեցիկ տարածքներից է պատմական Խլաթը: Այնպիսի տպավորություն է, որ Աղբիւր Սերոբը նախապես իմացել է, թե որտե՞ղ արժի ծնուել:

Վանայ լճի արեւմտեան, ըստ իս՝ ամենագեղատեսիլ ափին, Նեմրուքի հայրական խիստ եւ Սիփան լեռան մայրական հոգատար հայեացքի ներքոյ, հայկական լեռնաշխարհի գեղատեսիլ անկիւններից մեկում սփռուած Ախլաթը եւ՝ փառահեղ է, եւ միեւնո՞յն ժամանակ զուսպ... Չուսպ իր վեհութեան մէջ թե՛ պատմութեամբ, թե՛ գեղեցկութեամբ եւ ունեցած դիրքով:

Այստեղ դուք չէք գտնի Սասնոյ բարձր, խրոխտ լեռները, որոնք տեսնելիս մարդ ակամայից շունչը պահում է: Ոչ, Խլաթը դա չէ: Ոչ էլ Մշոյ դաշտն է՝ իր հարթ, հարուստ հողատարածքներով ու անթիւ կապալներով: Դա էլ չէ: Խլաթը բոլորովին այլ բան է: Այն Վանայ ծովի իր մեղմիկ ալիքներով, իր բարձրադիր ու բերրի հարթավայրով, դեղինի եւ կապոյտի իր գեղեցիկ ու կրկին զուսպ համադրութեամբ կարծես մարմնաւորում է հազարամեակների խորքից եկած մի թաքուն, մինչեւ վերջ չընկալուած իմաստութիւն: Նա պատմութեան լուռ վկան է, որ կարծես նոյն գսպուածութեամբ շարունակում է սպասել ու դաս տալ մեզ, համբերել ու վեհ միայնութեան մէջ հետեւել, թե՛ ե՛րբ կը յիշենք իրեն, իր տուած դասերն ու երբեմնի փառքը:

Դեռեւս անցեալ տարի Թուրքիայի նախագահ Ռեճեպ Թայիպ Էրտողանն ազդարարեց, թէ նոր նախագահական պալատը կը կառուցուի հենց Խլաթում: Համաձայնե՞լ՝ յայտարարութիւնը նշանակալից է. հանրապետական Թուրքիայի պատմութեան մէջ առաջին անգամ այդ երկրի դեկավարը նախագահական պալատ կ'ունենայ նաեւ Արեւմտեան Հայաստանում, Վանի ափին:

Միւս կողմից, էլ որտե՞ղ, եթէ ոչ այստեղ՝ թուրք-սելճուքների եւ օսմանների՝ Փոքր Ասիայում բացած առաջին դուռը, աւելին՝ թուրքական իսլամի «ծննդավայրը» համարուող Խլաթում: Օսմանեան անցեալին, կայսերական երբեմնի սահմանների ու փառքի հանդէպ ակնյայտ ոչ անտարբեր, պոպուլիզմի (ժողովրդահաճութեան) մեծ սիրահար, բայց եւ գործնականում ժամանակակից Թուրքիայի արեւելքի բնակիչներին մարդկային կեանքի պայմաններ շնորհած առաջին նախագահը, կարծես թէ, լիովին հասկանալի բաներ է ասում:

«Ինչպէս մեր օսմանցի նախնին իր առաջին վրանն այստեղ գցեց, մենք էլ մի վրան կը գցենք հենց այստեղ», յայտարարել էր Թուրքիայի մերօրեայ առաջնորդը:

Օրերս էլ թուրքական մամուլն արդէն յայտնեց, որ պալատի շինարարութիւնն արդէն սկսուել է, տարածքը չափուել է, հիմքերը փորուել են, աշխատանքը եռում է: «Անգարան քիչ էր». բողոքում է թուրքական մամուլը, իսկ բնապահպաններն ահագանգում են՝ Վանի արեւմտեան ափը խիստ կը տուժի:

Իսկ ես մտածում եմ. պատահականութիւնն է արդեօք, որ եւ՛ հայոց, եւ՛ թուրք պատմութեան մէջ Խլաթն այսքան կարեւոր տեղ ու դեր ունի: Խլաթը հանդիպման, թէ՛ գատման կէտ է, թշնամութեան, թէ՛ երկխօսութեան վայր է, ափսոսանքի՞, անդառնալիութեան, անցեալի՞, թէ՛ ապագայի կէտ է:

Իսկ Խլաթի ընկերս, որը տարիներ շարունակ նոյն եռանդով, բայց ապարդիւն փնտռում է Խլաթի գէթ մէկ ազգակցի (քանի որ Խլաթի հայերի կոտորածները իրենց դաժանութեամբ ամենակործանարարներից էին՝ Խլաթի հայերի միայն հատուկեւտ ընտանիքներ են կարողացել փրկուել, նոյնիսկ դրական նոթա է գտնում այս ամէնի մէջ. «Լաւ է, Խլաթը կը գարգանայ, շարժում, աշխուժութիւն կը մտնի, ժողովուրդը սոված չի մնայ, մենք էլ աւելի հանգիստ կը գնանք-կը գանք»: Խլաթն էլ է այ այդպիսին. զուսպ ու ներողամիտ: Վերջում միշտ բարիք մաղթող: Ես էլ միշտ Սասունից վերադարձին ասում եմ՝ «Խլաթով գնանք», կարծես ճամբան այդպէս աւելի բարով պիտի լինի:

Մենք, ի հարկէ, գիտենք վայրը Խլաթի իրական՝ վաղուց մոռացուած «նախագահական» պալատի, որի հիմքերը Էրտողանից շատ, շատ-շատ աւելի առաջ են փորել ու չափել:

Խլաթը դարձի խորհրդանիշն է, Հայկն ու Հայկաշէնը, վերադարձն ակունքին ու կեանքի շարունակութեան, նաեւ բարիի ու չարի կռուում մեր յարթանակի խորհրդանիշը: Այստեղ էր, որ Բաբելոնից վերադարձած (ոչ թէ եկած, այլ վերադարձած) Հայկը, բաբելոնեան այդքան գայթակղիչ բարձունքի ամբողջ պարզունակութիւնը ճիշդ ժամանակին գիտակցելով, դարձաւ դէպի սկիզբը, հիմնեց Հայկաշէնն ու հենց այստեղից սկսեց շէնացնել Հայոց լեռնաշխարհը: Ասել է թէ՛ Խլաթ իսկապէս սկիզբն էր: Սկիզբը, ուր միշտ պետք էր յետ դառնալ:

Խլաթը նաեւ մեր սխալների յուշարարն է. Աղբիւր Սերոբն ու նրա խռովքը, մեր ներքին խժոժութիւններն ու այդ ամէնի անդառնալիութիւնը:

Եւ գուցէ Էրտողանի նոր, իրեն յատուկ ոճով ոսկու մէջ ծփացող նախագահական պալատը, որը միանշանակ Խլաթի գսպուած ու համեստ բնոյթին խորթ է, մի մեծ ծառայութիւն մատուցի մեզ՝ յիշեցնի Խլաթի, դրա

երբեմնի փառքի ու մեր՝ ազգային ինքնագիտակցութեան եւ արժանապատուութեան մէջ ունեցած դրա տեղը: Կամ ստիպի որեւէ տեղ «վրաններ գցել» ուց առաջ մի փոքր աւելի երկա՞ր մտածել բոլորիս:

Բայց չէ՞ որ մենք միշտ գիտէինք Հայկաշէնի տեղը... մինչ Էրտողանն, անգամ մինչ սելճուքները գիտէինք Հայկաշէնի տեղը: Միշտ ենք իմացել:

Բայց Խլաթը, ինչպէս ասացի, ներողամիտ է: Ասել է թէ՛ թոյլ է տալիս մտածել, ասել է թէ՛ վերիմաստաւորել է:

Եւ վերջում միշտ բարիք է մաղթում:

Ի վերջոյ՝ Բաբելոնից վերադարձած Հայկին Խլաթը գրկաբաց էր ընդունել, ինչպէս որ քրիստոնեութիւնն է ներման հնարաւորութիւն շնորհում

ապաշխարհած, վերադարձի ճանապարհը բռնած իւրաքանչիւրին:

Ամէն տարուայ Ապրիլի 24-ը մեղադրանքների, անորոշութեան ու սերընդէ սերունդ փոխանցուող միակ բանը դարձած կսկիծի օր լինելուց զատ նաեւ ապաշխարհութեան օր կարո՞ղ է լինել:

Այլեւս սերոքները չենդացնելու, Արարատի այս՝ արեւելեան կողմում նոր հայկաշէնները չամայացնելու, այդքան գայթակղիչ նորանոր բաբելոնները մի կողմ ձգած՝ վերադարձի ճամբան բռնելու, իրար հանդէպ առաւել ներողամիտ լինելու ու վերադարձողին գրկելու օրը:

Գուցէ այդ ժամանակ Խլաթն ու մէկ դար առաջ սպանուած երեխաները, կանայք ու ծերերը, որոնց ոսկորների փշուրները մինչ օրս դեսուդեն է տանում այդպէս էլ ամայի մնացած Հայկաշէն գիւղում սուլող քամին, ներքէն մեզի: Գուցէ այդ ժամանակ անգամ նոր ու օտար պալատները չյուզեն ու ծանր չթուան Խլաթի փառաւոր, գեղեցիկ ու սպասելուց մի փոքր յոգնած հողին:

ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԷՆ...

Սկիզբ՝ էջ 10

կը մնայ, հակառակ աշխարհի աչքին փոշի ցանելու անոր դիւանագիտական մեքենայութիւններուն: Հայ ազատամարտիկը դաժան եւ սուղ գին արժող փորձառութեամբ ապացուցած է, որ պայքարի բոլոր ճակատներէն յաղթական դուրս գալու համար, առաջին հերթին հարկ է ապաւինիլ սեփական ուժին ու այնուհետեւ միայն ակնկալել, որ հին ու նոր բարեկամներ կամ դաշնակիցներ օգնութեան փութան մեզի:

Մէկ ու կէս միլիոնի գոհաբերումը, հայ ժողովուրդի անճիտումը եւ Լոզանի դաշնագրով ծայր տուած Հայ Դատը թաղելու մեծապետական դաւադրութիւնը տասնամեակներ շարունակ խոցեցին ու ընկճեցին հայ մարդոց ինքնավստահութիւնն ու պահանջատիրական կորովը: Սակայն նորօրեայ անկիւնադարձային եւ ճակատագրական ժամանակներուն, բովանդակ հայութենէն կը պահանջուի ցուցաբերել զգօնութիւն եւ հայոց պատմութիւնը իր բնական

հունին վերադարձնելու արժանապատուութիւն եւ արիութիւն:

24 Ապրիլ 2019-ն, յանձնառութեան ու իրաւատիրութեան իմաստով պարզապէս նոր հանգրուան մըն է, նոր օղակ մը, որ կու գայ գումարուելու տասնամեակներ առաջ սկիզբ առած մեր պահանջատիրական երթին:

Միլիոնաւոր մեր կորուստներուն, բայց միաժամանակ արդարախոյզ մեր դատին ու աննահանջ պահանջատիրութեան բիրտղացած խորհրդանիշին վերածուած ապրիլեան այս թուականին, հայ ժողովուրդի բոլոր գաւակները անհատապէս թէ՛ հաւաքաբար՝ հոգիով, մտքով եւ քաղաքական միացեալ կամքով կը համախմբուին բազմապատկուած վճռակամութեամբ ուխտելու եւ բարձրադաշակ յայտարարելու, թէ՛ յանձնառու կը մնան հայուն բոլոր իրաւունքներուն պաշտպանութեան ու Հայ Դատի հետապնդման պայքարին՝ ընդմիշտ, ամենուրեք, բոլոր հարթութիւններու վրայ եւ հնարաւոր բոլոր միջոցներով:

«Ո՛Վ ԳԵՂԵՑԻԿ ՆԱՅՈՐԴԻ»
(Բանաստեղծություն)

Հեղինակ
Դոկտոր Ահմետ ալ Տըրեյս
Արաբերեն թարգմանեց
Դոկտոր Յուրի Ազեզեան

«ԿՈՐՍՈՒՄԾ ԷՋԵՐԸ»

Սոսի Միշոյեան-Տապալադեան

Վերջերս լոյս տեսաւ Զալիֆորնիոյ համալսարանի մշակոյթի պատմութեան դասախօս Յեղնար Զէյթլեան Ուաթընփայի «The Missing Pages. The Modern Life of a Medieval Manuscript from Genocide to Justice» («Կորսուած Էջերը. Միջնադարեան Ձեռագիրի մը կորի Կեանքը՝ Յեղասպանութենէն Մինչեւ Արդարութիւն») գիրքը, որ շատ հետաքրքրական պատմութիւն մը ունի եւ կը վերաբերի Զէյթունի Աւետարանէն կորսուած 8 էջերուն:

Հեղինակը կը պատմէ, թէ սոյն աշխատանքին նկատմամբ իր հետաքրքրութիւնը սկսած է, երբ 2010-ի Յունիսին, թերթի մը մէջ կարդացած է, որ Լոս Անճելըսի Գայ եկեղեցին դատ բացած է Կեթի թանգարանին (Paul Getty Museum) դէմ: Ըստ եկեղեցւոյ տուեալներուն, Զէյթունի Աւետարանէն հանուած 8 էջերը, որոնք այժմ կը գտնուին Կեթի թանգարանին մէջ, գողցուած էին Զայոց Յեղասպանութեան ընթացքին: Հետեւաբար, եկեղեցին եր օրինական սեփականատէրը այդ էջերուն եւ ոչ թէ թանգարանը: Իրաւական պայքարէ ետք, ի վերջոյ Կեթի թանգարանը ընդունած է Զայաստանեայց եկեղեցւոյ օրինական սեփականատիրութիւնը, իսկ եկեղեցին, իր կարգին, մշակութային այդ հարուստ պատառիկները նուիրած է թանգարանին:

Վերոյիշեալ 8 էջերը Զէյթունի Աւետարանի խորաններն են: Զայ միջնադարեան մեծագոյն մանրանկարիչ Թորոս Ռոսլին 1256-ին, Հռոմկլայի մէջ ընդօրինակած եւ նկարագարող է այդ Աւետարանը ու դարեր շարունակ՝ մինչեւ Զայոց Յեղասպանութիւն, ան պահուած է Զէյթունի եկեղեցիներէն մէկուն մէջ:

Թէ այդ կորսուած էջերը ինչպիսի՞ ճամբով անցած են, ի՞նչ ճակատագիր ունեցած են եւ որո՞նց ձեռքին տակ մնացած են: Ահա այս բոլորին մասին կը պատմուի գիրքին մէջ:

Հեղինակը Մատեանի հետքերով նախ մեկնած է Հռոմկլա, ապա՝ Զէյթուն, Մարաշ եւ անշուշտ Երեւան (Զէյթունի Աւետարանը կը պահուի Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան մատենադարանին մէջ) ու Լոս Անճելըս (Կեթի թանգարան): Շարունակած է պրպտումները արխիւներու եւ գրադարաններու մէջ: Սկիզբը այդքան ալ յոյս չէ ունեցած, որ բաւարար փաստեր կը յայտնաբերուին, տրուած ըլլալով որ Զայոց Յեղասպանութեան ընթացքին շատ բաներ քանդուեցան, նետուեցան, ոչնչացան... բայց շուտով յայտնի եղած է, որ մեր մշակոյթի պատմութեան ամենէն կարեւոր դէմքերը կապ ունեցած են այս Աւետարանին հետ, ինչպէս նաեւ պարզ անձեր, որոնց առած որոշումները իրենց ազդեցիկ դերը ունեցած են Զէյթունի Աւետարանի ճակատագրին վրայ. ինչպէս՝ արուեստաբան, հայագետ Սիրարփի Տէր Ներսէսեան, Նիւ Եորքի առաջնորդ եւ հետագային կաթողիկոս՝ Գարեգին Ա. Յովսէփեան, նաեւ մարաշցի պատանի մը՝ Յակոբ Ադամեան եւ ուրիշներ:

Զէյթունի Աւետարանի պատմութիւնը շատ կը նմանի Մեծ Եղեռնէն վերապրողներու պատմութեան. ահաւոր փորձառութիւններ, ընտանիքներու բաժանում, արքայ... բայց նաեւ վերապրելու կամք եւ կորով:

«Զէյթունի Աւետարանը թէ՛ մատուց է եւ թէ արուեստի գործ, նաեւ՝ Զէյթունի շրջանի եկեղեցիներուն եւ վանքերուն միակ գանձը, որ վերապրած է», կը վկայէ հեղինակը:

Մանրամասնութիւններուն իրագել ըլլալու համար կը մնայ գիրքը ձեռք ձգել ու կարդալ:

ԴՈԿՏՈՐ ԱՅՅԵՏ ԱԼ-ՏԵՐԵՅՍ

Սուրիացի ժամանակակից բանաստեղծ, գրող եւ գրաքննադատ դոկտոր Ահմետ ալ Տըրեյս ծնած է Սուրիոյ Ռագգայ շրջանի՝ Թէլ ճըլլատ գիւղը, 1957-ին: Հինգ տարեկանին ընտանեօք փոխադրուած են Զասիէ, ուր ստացած է նախնական, միջնակարգ եւ երկրորդական ուսում: Գրական արժանիքները ի յայտ եկած են երկրորդականի շրջանին: Համալսարանական բարձրագոյն կրթութեան հետեւած է Զալէպի Պետական Համալսարանէն ներս, ուր մասնագիտացած է արաբերէն լեզուի եւ գրականութեան մէջ, իսկ փիլիսոփայութեան դոկտորի կոչում ստացած է Փարիզի Գրողներու Համաշխարհային Ընկերակցութեան Ստեղծագործական համալսարանէն: Ան 1989-ին, անդամակցած է Արաբ Գրողներու Միութեան, Բանաստեղծութեան Միութեան, նաեւ անդամ է Սուրիոյ Լրագրողներու Միութեան: Ապտիւլ Ռաֆուր Մըլիմ, Տէր Զօրի մէջ լոյս տեսնող «Տուրաթ» օրաթերթին 25/05/2009-ի թիւին մէջ ստորագրած իր յօդուածին մէջ, Դոկտոր Ահմետ ալ Տըրեյսը բնութագրած է որպէս «Մշակութային հանրածանօթ հսկայ մը»:

Դոկտ. Ահմետ ալ Տըրեյսի հեղինակութիւններն են:
«Մահուան Մեջքէն Ծնունդը» (բանաստեղծութիւն), Դամասկոս-Սուրիա, 1982: «Գնչու Կնոջ Պարերը», (բանաստեղծութիւն), Դամասկոս-Սուրիա, 1988: «Հրաբուխներ Կանաչ Արիւնէն», (բանաստեղծութիւն), 1993: «Լեռի Արեան Արարները» (բանաստեղծութիւն), 1999: «Պատկերներ Զանցանքի Մայթին Վրայ» (բանաստեղծութիւն): «Քաղաքին Պատկերը ժամանակակից Արաբ Բանաստեղծութեան Մէջ» (ուսումնասիրութիւն): Եւ
«Ո՛Վ Գեղեցիկ Զայորդի» (բանաստեղծութիւն), Դամասկոս-Սուրիա, 2008: Այս հատորը մեր կողմէ թարգմանուած է հայերէնի եւ լոյս տեսած Զալէպ - Սուրիա, 2015-ին:

Սուրիական արաբական արդի գրականութեան պատկանող այս բանաստեղծական ժողովածուն կը ներկայացնէ իրողապէս ապրուած կեանքի մը անկեղծ արտայայտութիւններն ու ապրումները: Հատորին բովանդակութիւնը ամբողջութեամբ նուիրուած է Զայոց Յեղասպանութեան:

ԵՍ ԵՒ ԳԵՂԵՑԻԿ
ՀԱՅ ԵՂԲԱՅՐՍ

Կրակին գիծերը տարածքը կը բորբոքեցնեն
հոգին կը խեղդեն
սրտիս պատերը փուլ եկան բոցին մօտ
մեր օրը բռնաբարուեցաւ
ո՛չ շարականներ կան սիրոյ տաճարին մէջ
ո՛չ... ո՛չ մեզ վերացնող պատարագներ
ո՛չ ժամանակի փոշիին լուծութիւնը կարդացող
սաղմուսներ
մեր երազներուն դիմաց.

«Աստուծոյ զոհասեղանին» վրայ մեզ սփռեցին
բռնակալներուն ձեռքերը
եւ ոճրագործները երգեցին
մինչ կը սպանէին ժողովրդային տաղերը
ամենուրեք կախադաններ կը կառուցէին վարդերուն եւ աղօթքներուն համար.
Ժամանակի փոշին
կը ծածկէ անոնց քարէ աչքերը
եւ չեն տեսներ հայուն արիւնը

գոր անապատները շալկեցին
իրենց արաբական ափին վրայ
եւ անոր ծաղիկները համախմբեցին հակառակ
Նիզակներու կրակին.

.....
Ժամանակի փոշին
շունչերու հաշտոցը կ'ապականէ մեր օրերը
Ե՛ւ գիւտարական կօշիկները
Ե՛ւ գռեհիկ կանչերը

Ե՛ւ փաշայական քմահաճոյքը
Եւ մենք
Ես եւ գեղեցիկ հա՛յ եղբայրս
աստղերը կը համրենք
Եւ կ'երագեք արեւը
որ ժամանակի փոշին կ'անհետացնէ՛

Ո՛Վ ԴՈՒՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻՆ

Եկո՛ւր եւ հետս բաժնէ աշխարհի որբերուն հացը
եւ ինծի կարդա՛ Կարանի պատմութիւնը
քու աչքերէդ ինծի շնորհէ օրերուդ ողբերգութիւնը
յանուն սուրբ Տիրոջ
ինծի կարդա՛ ներումին աղօթքները
Վասպուրակա՛ն
արմատներուդ հողը
ո՛վ դրախտին գաւակը, ուրեմն ձիթախլոզով սրբէ սրտիս քօղը
ես կորսնցուցի տեսիլքի բանալիները
դուն ես գթութեան երգը
ուստի վախի երկնքին վրայ բարձրացուր քու խաչդ
ո՛վ Նարեկ ինծի սորվեցուր
սիրոյ երկինքներուն երգը
եւ հաւատքի բացակայութենէն վերջ ինծի աւետ
վերադարձը
վիշտի թարթիչներուն մագլցումը
գուցէ ոտքերու փսփսուքէն գարթնիմ
կարծես խեղդուած ձայնով սրինգ մըն ես
գեփիւռ մը որ կը հպի առուակի մը քաղցր ջուրին
Նարե՛կ.-
հայերը քեզ մէ վերջ մեռա՛ն
եւ գոհասեղանը կը վկայէ թէ
փաշային գինուորները անոնց առիթ չտուին
որպէսզի մաս մը իրենց պատուիրաններէն
արտասանեն

ուրեմն անոնց մասին գրէ կարգ մը քու դառն
ողբերգութիւններդ
եւ տխրութիւններուն փուշերը տնկէ
ո՛վ դուն բանաստեղծ խոստացի՛ր ինծի
որպէսզի գրկանքի գիշերէն քաղեմ գրկանքի
ողկոյզները
ո՛վ դուն բանաստեղծ խոստացի՛ր ինծի
արդարեւ ջուրը հեռու է՛
եւ ես քեզի պէս ծարաւի եմ ուրախութիւններու
կաթիլի մը.
ո՛վ դուն բանաստեղծ

Ի՛նչ վայրագ են որդեկորոյս գիշերուան ժամերը
երբ վիշտի դանակները կ'անցնին սրտիս վրայէն
եւ աղը կը միախառնուի հրճուանքի վերջին
կը յիշեմ խուժանին քարտէզը
երկիրներ՝ որոնց կից կու տայ հասկերուն հացը
ուտողը
անոնց ճակտին կը թքէ
փութկոտ կառքերուն կառապանը
մինչ պատմութեան պոռնիկներու խենթութեամբը յղի դիակներուն
վրայէն կ'անցնի.

օգնէ՛ ինծի
արդարեւ երկինքը բացայայտուած անջրպետ մըն է
մինչեւ հեռո՛ւն սահող վերջին աստղը
եւ ստապատիր պատմութիւնը գիս յոգնեցուց
եւ աղօտ լոյսը ուժասպառ դարձուց
հոգիս ծանրաբեռնեց այնպիսի ժամանակ մը որ
գլխուս մէջ կ'ոլորուի
անծանօթ ոճիրներու պայթումին պէս
օսմանցի սուլթանը գիս անակնկալի բերաւ
խայտառակ մատեաններով
եւ մահապատիժէն առաջ հոգւոյս վրայ երգեց

այն ինչ որ կրնար երգել ազատութեան հռչակագրին
հետքէն.
ո՛վ դուն բանաստեղծ
ես գիշերուան կոնքերուն վրայ ձգեցի վիշտերուս
վերարկուն
արդարեւ սուրը Մարաշին է
Մարձէի մէջ կախաղան մը կայ
եւ ի՛ր եւ մարդու մը մասին գրէ որ միայնա՛կ մեռաւ
դանակին ցուրտէն փախչող թռչունին պէս
որ հրաժեշտ տուաւ չոր օրերու պատշգամին եւ գնա՛ց

ան աքսորավայրին ջերմութիւնը կ'որոնէ դալունկ

երկնքի մը աչքին մէջ
Ի՛նչ է մարդկային ցեխով բնակուած այս երկիրը...
ուր սանձարձակ կը շրջագայի ցաւերուն երամը
եւ անոր աչքերէն կը ցայտէ ճշուած մարդոց ժխորը
օսմանեան անհաւատ ժամանակը գայն կ'ոլորէ
ծաղկախտահար արեւուն թելին վրայ կը նետէ
վայրագ գագաթներուն ետեւէն եկող գինուորը անոր
կից կու տայ
հարբած՝ թուխ արաբին գանկովը կը յագեցնէ
սուլթանին ձին

եւ հայերը գինով ձգուած են մահուան պարանին
վրայ.
ո՛վ դուն բանաստեղծ.-
եւ ի՛ր եւ Տիրոջ ճամբուն եզրին բոլոր լքուածներուն
մասին գրէ
եւ բանաստեղծութիւններդ կախէ մեր կմախքներուն
վրայ
մենք անապատի ոտնաբոպիկներն ենք եւ
ուղտերուն մարդիկը
եւ որթատունկ տնկողները
եւ գինիին ձիաւորները
մոլորած մարմիններ՝ յղի յոգնաբեկ քայլերով

որոնք միայն երկար մայրերուն գիրքը կը կարդան
կը պարեն մինչեւ որ սուլթանը քնանայ
եւ մոռնայ արցունքի սեղանի հրաւիրեալներուն
անունները
եւ կը վագէ մինչեւ որ առարկաներուն արգանդէն
եկող մահուան ռիթմով արթննայ.
Նարեկ օգնէ՛ ինծի
անոնք իմ սիրտս եւ ապագայ հայրենիքս գողցան
կրարատի հոգիէ՛ն
եւ վրանաբնակ անապատին հմայքէն

մի՛ դադրիր քու դառն ողբերգութիւններդ հոսեցնելէ
մի՛ դադրիր սարսաղող բազկերակը երգելէ
ահաւասիկ օսմանցին գնաց
Ե՛ւ Վանը մնա՛ց
Ե՛ւ Մարձէին լոյսէ՛րը
հայերն ու թուխ արաբները մնացին
Ե՛ւ մարդը մնաց.
Ե՛ւ վիշտին էգը մնաց

որուն բորոտ արիւնարբուն կը կախէ
մատներուն ծայրերէն
աւագակը ստինքներէն ու հոսքի կը խմէ
թաքուն քաղաքներէն եկած գթօսաշրջիկները անոր
կը փորձեն.
ո՛վ դուն բանաստեղծ
ո՛վ քեզ հրապուրեց հաւաքելու համար
գերեզմաններուն ծարաւի վարդերը
եւ մեռեալներուն հառաչանքները

դուն մենակատար նուագող մըն ես գերեզմանուած
հայրենիքներու խնճոյքին
դուն տեսիլքով ականատեսն ես
եւ ողբերգը տակաւին սրտի աւերակոյտերուն
տակ կը մնայ
երգէ՛ աղմկոտ արտասուքով
արդարեւ մորթուած գառնուկը չ'ահաբեկիր մսավաճառին դանակէն
եւ լարին պրկումէն
քու ողբովդ գիս հրճուեցո՛ւր

սպանուած հայրենիքը կը սիրէ քու ռապսոպայիդ*
հեծկտուքը
ըսէ եւ գնա՛
քանի որ վիշտը այստեղ է մինչեւ վերջին հառաչանքը
եւ մեղադրող սիրտը
ո՛վ դուն բանաստեղծ
դուն բանաստեղծ
դուն բանաստեղծ

*Արաբական մէկ լարով նուագարան:

ՆԱՅ ԺՈՂՎՈՒՐՈՒՄԻ ՆՈՒՐԵԱԼԸ

Մարիանա Պերթիզեան Ղազարեան

«... Հիացումով դիտելով տիեզերքի պարզ ու աստղալից գիշերը, երիտասարդը տարիներ շարունակ չոր ուսմունք սերտել է անելի համեստության պիտի տրվի. ան պիտի տեսնե, թե տիեզերքի մէջ ինչ էլ չի տեսնում կը գրաւենք մենք եւ մեր փոքրիկ երկիրը: Ան պետք է իր երիտասարդութեան տարիներուն տրվի ծունկի իջնել յաւերժութեան առջեւ, ունկնդրել անսահման տիեզերքին լռութիւնը եւ անկեղծօրէն ինքն իրեն ըսել. «Մեր փոքրիկ դառնութիւնները ի՞նչ են յաւերժական այս տաճարին համեմատ»: Ֆ. Նանսեն

Ֆրիտիոֆ Նանսեն, որպէս զարգացած մարդասեր, ծանօթ էր հայ ժողովուրդի եղբայրական պատմութեան: Ան իր ամբողջ կեանքին ընթացքին պաշտպանեց հայ ժողովուրդը:

Նանսեն ըսած է. «Դժուար է հաւատալ, որ որեւէ մէկը կրնայ ծանօթանալ այդ նշանաւոր ժողովուրդին պատմութեան՝ առանց խորապէս ցընցուելու անոր մեծ ողբերգութենէն: Աններելի պիտի ըլլար նաեւ ժամանակակիցներուն եւ ակաւատեսներուն անտարբերութիւնը»:

Նանսեն հայ ժողովուրդի կեանքին ծանօթացաւ ոչ միայն գրականութեամբ, այլեւ սրտակեղծ դէպքերու ականատեսը դառնալով: Այս բոլորը կը գուգադիպէին Նանսենի գիտական եւ հասարակական գործունեութեան շրջանին: Նանսեն չէր կրնար անտարբեր մնալ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ տեղի ունեցող սահմանցումից ցեղասպանութեան նկատմամբ: Ան վճռականօրէն դատապարտեց Եղեռնը եւ սուլթան Զամիտ Բ.-ի 1894-96 թուականներուն կազմակերպած ջարդերը, որոնք գոհ գացին 300.000 հայեր:

Նանսեն իր գրութիւններուն մէջ սրտցաւորէն կը նկարագրէ, թէ ինչպէ՛ս Կ.Պոլսոյ, Վանի, Երզրուսի, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Խարբերդի եւ բազում վայրերու մէջ հայերու արիւնը գետի պէս կը հոսէր:

Ան կը պարզէ, թէ ինչպէ՛ս եւրոպական տէրութիւնները, հակառակ իրենց խոստումներուն, հայերուն վիճակը բարելաւելու համար ոչ մէկ քայլի նախաձեռնեցին: Նանսեն կը գրէ. «Եւրոպայի մէջ հայերու սրտառու բարեկամներ օգնութիւն դրկեցին, որպէսզի անոնց կարիքները մեղմացնեն, բայց եւրոպական պետութիւնները շոշափելի ոչ մէկ բան ըրին, իսկ Գերմանիան դարձաւ գաղութատիրական թուրքոյ իրականացման»:

«Պատմութեան մէջ իր նմանը չունէր գերմանա-թրքական զինակցութեան արդիւնքով կազմուած իրէշային ծրագիրը, որ իրականացաւ սատիստական կատարութեամբ: Հայերը Կիլիկիոյ, Ատանայի ու Միջագետքի բոլոր գիւղերէն ու քաղաքներէն քշուեցան դէպի մահուան երթեր: Կը դատարկուէին շրջանները մէկը միւսին ետեւէն. ամէն բան կ'ընչացուէր, այն ամէնը, որ հայուն կեանքը կրնար տալ տակաւին...», կ'ընդգծէ Նանսեն:

Աւելին. ան կը շեշտէ, որ Համաշխարհային Ա. Պատերազմի ընթացքին հայերու գանգուածային բնաջնջումը իր ծաւալով եւ դաժանութեամբ կը գերազանցէր մինչ այդ տեղի ունեցած բոլոր կոտորածները: Ան ամենայն անկեղծութեամբ եւ բարեացակամութեամբ նուիրուեցաւ հայ գաղթականութեան ծառայութեան գործին:

«Նանսեն ամբողջ գիրք մը նուիրած է հայ ժողովուրդի պատմութեան, նկարագրած է անոր ողբերգական եւ հերոսական ու դին, բացայայտած է հայ մշակութիւնը տեղի ու դերը համաշխարհային քաղաքակրթութեան մէջ՝ դատապարտելով օտարերկրեայ տիրապետութեան հալածանքները: Մերկացուցած է արեւմտեան կառավարիչներուն կեղծ խոստումներն ու նենգամիտ դատերը»:

(Մ. Արզումանեան, «Նանսենը եւ Հայաստանը», Երեւան, 1986):

«Եւրոպական ժողովուրդներն ու պետական գործիչները յոգներ են հայկական հարցէն: Այդ հարցը անոնք ծախողեցուցին: Հայաստան անունը անոնց նիհարած խիղճին խորքը սոսկ ուրացուած կամ չկատարուած խոստումներու տհաճ յիշողութիւններ կ'արթնցնէ: Անոնք ոչ մէկ ճիգ գործադրեցին իրենց խոստումները կատարելու համար, քանի որ Հայաստան չունէր քարիւղի եւ ոսկիի հանքավայրեր: Կը կարեւորեցին հայ ժողովուրդին, որ խճճուեցաւ եւրոպական քաղաքակրթութեան մէջ», կը յայտնէ Նանսեն:

Ան էր, որ յաջողեցաւ Ազգերու Լիկային ճամբով ցեղասպանութենէն մազապուրծ, թշուառութեան մէջ յայտնուած հայ գաղթականները տեղափոխել Խորհրդային Հայաստան: Այցելեց Կիւմրիի որբանոցներուն, մանկատուններուն եւ դպրոցներուն մէջ տեղադրուած տասնմէկ հազար որբերուն, որոնք կը կազմէին աշխարհի որբերուն ամենամեծ թիւը: Իր իսկ վկայութեամբ, այդ որբերը խլուած էին մահուան ճիրաններէն:

Նանսեն, ըլլալով բազմակողմանի զարգացած, գիտնական մարդ, ուսանողութեան տարիներէն իսկ շատ լաւ ծանօթ էր հայ ժողովուրդի պատմութեան եւ Մերձաւոր Արեւելքի զարգացման մէջ անոր ունեցած տեղին ու դերին: Նանսեն նախքան Հայաստան այցելելը արդէն խոր համակրանք կը տածէր հայ ժողովուրդին նկատմամբ:

«Հայ դատի Նուիրեալը. Ֆ. Նանսեն» աշխատութիւնը Նանսենի մասին է: Հայաստանի մէջ Նանսենի մասին հրատարակուող գրականութիւնը ֆինանսաւորած է Ֆ.Ն.-ի հիմնադրամը: Հիմնադրամի հրատարակած գիրքերը, յօդուածները նոր լոյս կը սփռեն մեծ մարդասերին հայաստան գործունեութեան վրայ:

Նանսենի «Խաբուած ժողովուրդ» գիրքը «Դէպի հարաւ...» բառերով կը բացուի: Նանսեն կ'ըսէ. «Կ'երթանք դէպի հարաւ, ժամանակներու յարափոփոխ ընթացքին մէջ, ինչ-որ բանով օգնելու մեծ տէրութիւններու երկպարակութիւններէն ամէնէն շատ տուժած փոքր ժողովուրդի մը՝ գոյութեան իր բուն սայլքարին մէջ»: Այս գիրքը Հայաստանի եւ Հայ ժողովուրդին նուիրուած լաւագոյն գիրքերէն մէկն է:

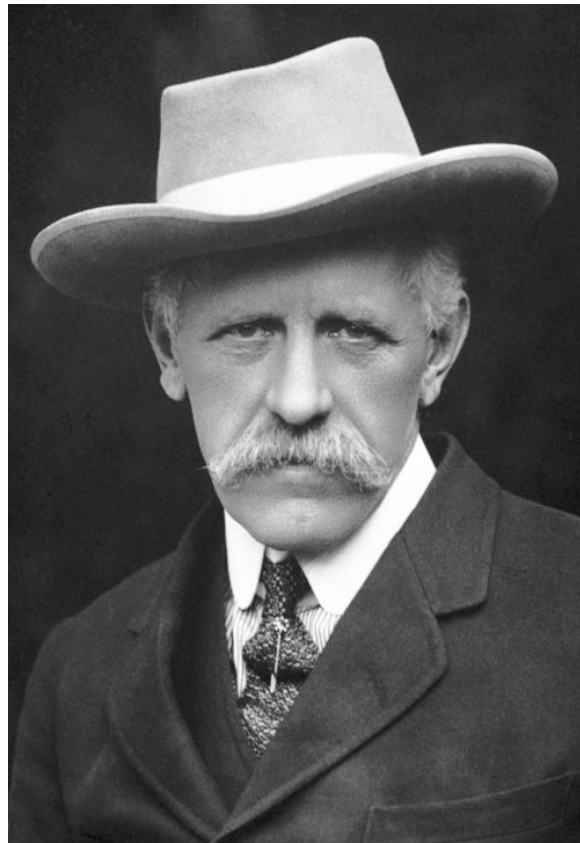
1918-ին Ազգերու Լիկայի ստեղծման գաղափարը ջերմ արձագանգ գտաւ Նորվեկիոյ մէջ: Կազմակերպութիւնը նախագահ ընտրեց Նանսենը, որ գործուն մասնակցութիւն ունեցաւ լիկայի աշխատանքային ծրագրերու իրականացման մէջ: Ան իր գործունեութեան սկիզբէն մինչեւ իր կեանքին վերջը հանդես եկաւ որպէս խաղաղութեան եւ նոր պատերազմի կանխման հետեւողական մարտիկ: «Ազգերու Լիկայի առաջին եւ կարեւորագոյն մարտահրաւերն է ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնք երկրին վրայ խաղաղութիւն կ'ապահովեն եւ ընդմիջտ կը բացառեն նոր պատերազմի կարելիութիւնն ու անցեալ սարսափներու կրկնութիւնը», կը մատնանշէ Նանսեն: Անոր կարծիքով, Ազգերու Լիկան պետք էր նոր կարգ հաստատել միջազգային յարաբերութիւններուն մէջ՝ հիմնուելով միջազգային իրաւունքի եւ օրէնքի վրայ, ոչ թէ՛ ուժի: 1920-ին Նանսեն կ'ընտրուի լիկայի Նորվեկիոյ պատուիրակութեան անդամ, իսկ 1921-1929-ին՝ լիկայի ներկայացուցիչ եւ ղեկավար: Ան Եական կը համարէր պայքարը յանուն խաղաղութեան հաստատման: Կը յուսար իրականացնել խաղաղութեան իր վաղեմի երազանքը:

1918-ին ժնեւի Միջազգային Համագումարին, Նանսեն նշանակուեցաւ Ազգերու Լիկայի սովետալներուն օգնութիւն ցուցաբերելու զխաւոր յանձնակատար: Իր պարտականութիւնն էր հա-

մաճայնութեան եզրեր գտնել անհաշտ գանազան կողմերու միջեւ:

Նանսեն մեծ յոյսեր կապած էր Ազգերու Լիկային հետ: 1920-ի աշնան, երբ առաջին նստաշրջանին կը քննարկուէր Հայաստանի հարցը, ան ըսաւ. «Սահմաններու հարցին շուրջ վիճել է առաջ, պետք է փրկենք հայ ժողովուրդը ոչնչացումէ, որպէսզի այդ երկրին մէջ մարդ մնայ բնակելու համար... Իւրաքանչիւր օր խիստ կարեւոր նշանակութիւն ունի: Մինչ մենք այստեղ կը վիճինք, այնտեղ հայ ժողովուրդը կրնայ ջարդուիլ»:

Նանսեն իր պատկառելի տարիքին՝ 64 տարեկանին, գերադասեց անձամբ մեկնիլ Հայաստան եւ ամէն ինչ տեսնել իր սեփական աչքե-

րով: Ան կըսէ. «Ես շատ կ'ափսոսայի եթէ իմ որեւէ թերութեան կամ անհոգութեան հետեւանքով, որեւէ չափով տուժէր հայկական հարցը»:

Խորհրդային իշխանութեան եւ Ամերիկայի օգնութեան վարչութեան փոխադարձ անվստահութիւնը իր գազաթնակէտին հասած էր, երբ գործը ստանձնեց Նանսեն: Նանսենի աշխատանքը վտանգաւոր էր ոչ միայն համաճարակներուն, այլեւ երկրին մէջ ծայր առած քաղաքական հալածանքներուն պատճառով: Հակառակ մտահոգի կացութեան եւ պայմաններուն, Նանսենի աշխատակազմը կը շարունակէր արձագանգել անոր մարդասիրական կոչին: Նանսենի ծանրոցները փրկութիւն բերին միլիոնաւոր մարդոց: Գաղթականներ տեղափոխելու եւ վերաբնակեցնելու հարցին մէջ եւս Նանսեն կը դիմագրաւէր նոյն հարցերը՝ կասկածամտութիւն, թերահաւատութիւն եւ հիպոթեզութիւն: Ռուսաստանի մէջ անոր մարդասիրական աշխատանքներուն լուրը, սակայն, հասնելով Եղեռնէն արիւնաքամ եղած Հայաստան, յոյսի կայծեր կը յառաջացնէր հայ մտաւորականներուն եւ ազգային գործիչներուն մօտ: Տեղահանուած հայ ժողովուրդին անվերջանալի կարաւանները տարածուած էին աշխարհով մէկ: Ծիշող այդ տարիներուն Նանսեն սիրեց եւ խորապէս ճանչցաւ հայ ժողովուրդը: 1920-ին Հայաստան կը գտնուէր Խորհրդային Միութեան կազմին մէջ: Այդ իսկ պատճառով, հայկական հարցը Եւրոպայի արդէն իսկ մեռած խիղճը չարթնցուց: Նանսեն առանձին ձեռնամուխ եղաւ հայ ժողովուրդին օգնելու դժուարին գործին: Ան 1920-ին սկսաւ ռազմագերիներու հայրենադարձութեան աշխատանքը:

Հայաստանի Ազգային արխիւին մէջ պահպանուած է Աւետիս Ահարոնեանէն Նանսենին ուղղուած նամակը՝ դաշնակից տերութիւններուն կողմէ Արեւմտահայաստանը գրաւելու հարցը արծարծելու մասին, որպէսզի հայ գաղթական-

Սկիզբ՝ էջ 14

ներուն տունդարձի առիթ ընծայուի: Յաջորդ տարի, Ահարոնեան նամակով մը կրկին Նանսենն կը խնդրէր Ազգերու լիկային մէջ արժարձել Էրզրումի մէջ գտնուող ռազմագերիներուն հարցը:

1922-ին թուրքերը յայտարարեցին, որ բոլոր հայերը, յոյները եւ Լոյսիկ ոչ-մահմետական թուրքերը, 30 օրուան ընթացքին պետք էր լքէին Թուրքիան: Անոնց միլիոններ արժող ողջ ունեցուածքը բռնագրաւուեցաւ: «Չայերը կրկին տեղահանուեցան, իսկ Եւրոպայի հանգիստ կը դիտէր», ըսաւ Նանսեն:

Նանսենի բարի կամեցողութեան եւ ջանքերուն շնորհիւ, Ազգերու Լիկան 3 Սեպտեմբեր 1923-ին որոշում գոյացուց հայ փախստականներուն տրամադրելու ժամանակաւոր անցնագրեր, որոնք պատմութեան մէջ մտան Նանսենեան անցագրեր անունով: Այդ անցագրերը Առաջին Չամաշխարհային Պատերազմէն ետք տրուեցան փախստականներուն եւ քաղաքացիութիւն չունեցող անձերուն: 1922-ին Ազգերու Լիկան այս գործընթացը իրականացուց Նանսենի առաջարկով: Իւրաքանչիւր անցագրի վրայ ամրացուած էր Նանսենի դիմանկարով նամակակաշի մը: 52 երկիրներ ճանաչեցան այդ անցագրերը: Տեղասպանութենէն փրկուած շուրջ 320.000 հայեր տարբեր երկիրներու մէջ դեգերեցան այդ անցագրերով, մինչեւ որ անոնք ստացան Չայաստանի եւ այլ երկիրներու քաղաքացիութիւն:

Նանսեն հայ ժողովուրդի պաշտպանութեան համար օգտագործեց իր գիտելիքները եւ կամքը, համաշխարհային հեղինակութիւնն ու պաշտօնական դիրքը եւ օգնեց հայ գաղթականներուն:

1921-ին Ամերիկեան Օգնութեան Միութիւնը իր աշխատակիցները ուներ գրեթէ բոլոր մեծ քաղաքներուն մէջ:

Նանսեն Ազգերու Լիկայէն եւ մեծ պետութիւններէն յուսախաբ ըլլալով, իր յառաջացած տարիքին երկար ճամբորդութիւն մը կը կատարէ՝ ամերիկեան քաղաքներէն անցնելով, որպէսզի օթեանէն եւ սնունդէ գուրկ հայ գաղթականներուն համար դասախօսութիւններով նպաստի միջոցներ հայթայթէ: Յանուն մէկ մանուկի առջեւ դրող մէկ պնակ ապուրին, ան կ'օգտագործէր իր ամենավերջին միջոցը: Երբ կ'անհետանային օգնութիւն ստանալու բոլոր միջոցները, Նանսեն իր լայնեզր գլխարկը կը հանէր եւ կը սկսէր փողոցի իր հանգանակութեան:

Նանսենի դուստրը հետագային հետեւեալը կը վկայէ. «Չայրս մեռաւ հայ բառը շրթներուն: Այնքան կը սիրէր հայ ժողովուրդը եւ կը սքանչանար անով»:

Այսօր գոյութիւն ունի Նանսենի նուիրուած հայերէն հսկայ գրականութիւն, որ լոյս կը սփռէ մեծ մարդասերին կեանքին եւ գործունեութեան վրայ:

Իսկ Չայաստանի եւ հայ ժողովուրդի մասին Նանսենի թողած գրականութիւնը, նամակագրութիւնները, արխիւային նիւթերը, նկարները անոր ժառանգութեան ամենէն արժեքաւոր մասերը կը կազմեն:

«Փայլփլուն աստղային երկինքը կեանքիդ ամենայրուստի ընկերն է, պետք է միայն ծանօթանալ անոր: Անկկա ընդմիջտ քեզի հետ է, մշտապէս խաղաղութիւն կու տայ, միշտ կը յիշեցնէ, որ հարցերդ, կասկածներդ դառնութիւններդ, բոլորն ալ անցողիկ մանրուքներ են», կ'ըսէ Նանսեն:

Մարդասիրութեան երկնակամարին վրայ առանձնայատուկ վեհութեամբ կը փայլփլի անկրկնելի աստղ մը՝ Նանսեն-Յիւսիսափայլը...:

Օգտագործուած աղբիւրներ.
-Մ. Արզումանեան, «Նանսենը եւ Չայաստանը», Երեւան, 1986:
-Ֆելիքս Բախչինեան, «Ֆ. Նանսենը եւ Չայաստանը», 2018:

Ալեքսանդր Յարութիւնեանի «Տլէ Եաման» Խմբերգիի Մասին

Գայիսնէ Սիմոնեան-Տրեան

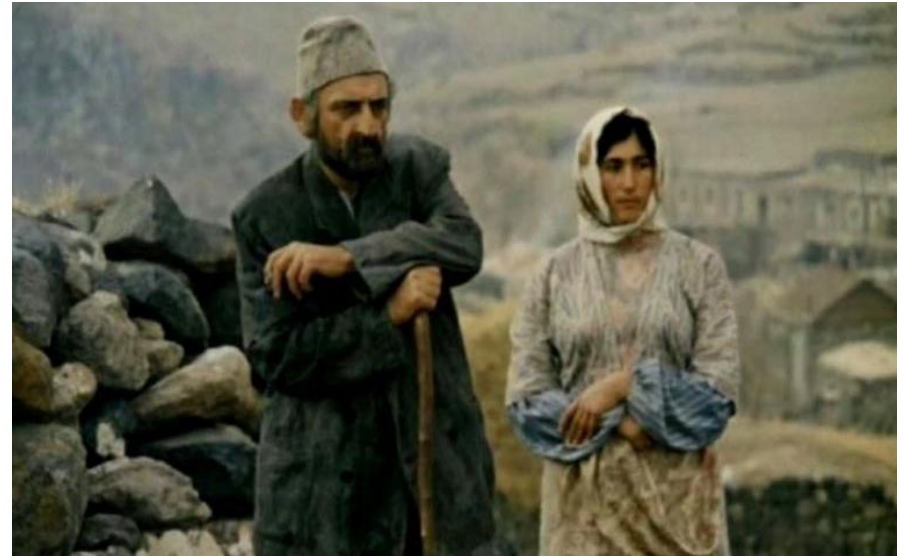
Երբ ասում ենք «Տլէ Եաման», իւրաքանչիւր հայի մտապատկերում ուրուագծուում է թախծոտ եւ չափազանց զգայուն մի երգ, որը հոգեհարազատ է ամեն հայի հոգուն, խորհրդանշում է հայ ազգի ցաւն ու տառապանքը: Սա մի երգ է, որի կատարումը լսել ենք հայ հանրաճանաչ երգիչներից եւ ամեն անգամ այս երգը լսելիս վերապրել ենք մեր ազգի ցաւն ու տառապանքը:

«Տլէ Եաման» երգը միշտ հնչել է մենակատարի մեկնաբանութեամբ: 1977 թուին Յայֆիլմը նկարահանեց մի ֆիլմ՝ «Նահապետ»-ը, որի մէջ որպէս գլխաւոր դերակատար հանդէս եկաւ հանրաճանաչ դերասան՝ Սօս Սարգսեանը, մարմնաւորելով Նահապետի դերը: «Տլէ Եաման» խմբերգը գրուել է այս ֆիլմի համար:

Նահապետը Յայոց Տեղասպանութեան դաժան օրերի վկան եւ հայ անհատին տառապանքը մարմնաւորող կերպար է: Նահապետի աչքի առջեւ թուրք զազակի ձեռքով սպանում է ողջ ընտանիքը, գաւազները, կինը, եւ ընտանիքից հրաշքով միայն Նահապետն է ողջ մնում:

Կորցնելով կեանքում ունեցած ամենաթանկագինը Նահապետը հասնում է Արեւելեան Չայաստան, բնակութիւն հաստատում Չայաստանի գիւղերից մեկում, Աստուծոյ կամքով հանդիպում է իր գիւղում Նորից գաղթականութեան ճամբան բռնած եւ ամեն ինչ՝ ընտանիք, գաւակ, ամուսին կորցրած մի գաղթական կնոջ: Նրանք միացնում են իրենց ճակատագրերը, եւ

Տեր Աստուած օրհնելով նրանց միութիւնը, արդէն բաւական հասուն տարիքում այս ընտանիքին կրկին անգամ գաւակ ունենալու բերկրանքին է արժանացնում:

Այս խմբերգը, որի կատարումը նախորդ օրերին ներկայացրեց «Չուարթնոց» երգչախումբը, այս հրաշալի ֆիլմի, Նահապետ ֆիլմի համար գրուած խմբերգն է, եւ այն հնչում է ֆիլմի մէջ ճիշդ այն պահին, երբ Նահապետի կինը, իր արդէն հասուն տարիքում, եւ դժուարութեամբ լոյս աշխարհ էր բերում Նորաստեղծ ընտանիքի գաւակին: Չգայացուց եւ շատ ազդեցիկ տեսարան է ֆիլմում: Երբ Նահապետ լսում է իր Նորածին գաւակի ճիւղ, ճիշդ այդ պահին նրա յիշողութեան մէջ Նորից վեր են յանում իր սպանուած գաւակների եւ կնոջ կերպարները, որոնք դաժանօրէն սպանուում էին իր իսկ աչքի առջեւ: Ճիշդ այս պահին խմբերգի բարձր հնչիւնների ներքոյ ցուցադրուում է մի փարթամ խնձորենի, որից բոլոր կարմիր խնձորները պոկուում եւ հսկայական քանակութեամբ թափուում են ծովի մէջ, խորհրդանշելով հայ ազգի դաժան ցեղասպանութիւնը:

Խմբերգի մէջ արտացոլուած է հայ ազգի ցասումը եւ բողոքը: «Տլէ Եաման»-ը հնչում է լրիւ այլ կերպարի մէջ, ոչ որպէս ողբի, լացի եւ տառապանքի երգ, այլ որպէս բողոքի, ցասման եւ պայքարի երգ: Այն հնչում է բարձր հնչիւնների եւ հզօր երգչախմբային քառաձայնութեան ամբողջականութեան մէջ: Խմբերգի վերջում, ցաւն ու դառը յիշողութիւնը պահելով հոգու մէջ թնդում են պայքարի եւ լաւատեսութեան հնչերանգները:

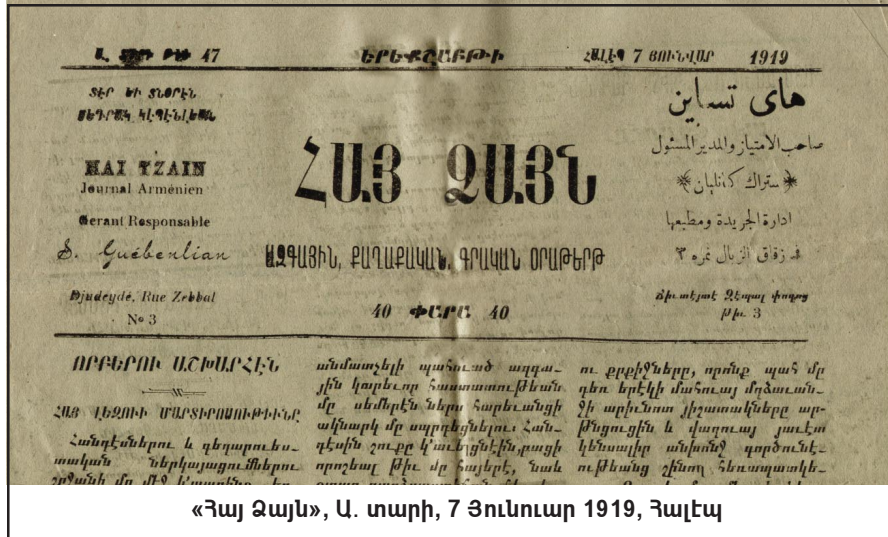
Օրը բացուեց, կեանքը եկաւ, Տլէ Եաման:

ԱՌԱՋԻՆ ՈԳԵԿՈՉՈՒՄՆԵՐԸ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ԶՈՏԵՐՈՒՆ

Չեփիւռ Պապիկեան-Աւագեան

Ընդունուած է այն կարծիքը, որ Մեծ Եղեռնի ամառին յիշատակումը տեղի ունեցած է Պոլսոյ մէջ 1919-ին, սակայն, Սուրիոյ ամբողջ տարածքին տեղակայուած հայ գաղթականները պետք է ըլլային իրենց նահատակները ամառին ոգեկոչողները:

Հալէպ տպուած «Հայ Ձայն» սուրիահայ ամառին օրաթերթէն կ'իմասանք, որ 28 Յուլիտեմբեր 1918-ին, Դամասկոսի ամառնորդական ստանկանքին

«Հայ Ձայն», Ա. տարի, 7 Յունուար 1919, Հալէպ

մէջ արաբական իշխանութեան ներկայացուցիչներու կուսակալին եւ ոստիկանապետին, յունաց պատրիարքին, անգլիացի եւ ֆրանսացի սպաներուն, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին մասնակցութեամբ տեղի կ'ունենայ «Վասն հոգւոց նահատակաց» մեծ սգահանդէս եւ հոգեհանգստեան արարողութիւն, որմէ ետք 4-5 հազար հայութիւնը կ'ուղղուի գերեզմանատուն: Շրջան մը ետք՝ 20 Յունուար 1919-ին, Ազգային Իշխանութիւնները «Ի յիշատակ Ազգ. նահատակներու եւ արի մարտիրոսացեալներու հոգւոյն ի հանգիստ» կը կազմակերպեն «Ընդհանուր նահատակաց» սգահանդէս Հալէպի մէջ:

«Ճովածաւալ թափօր մը խիստ կարգապահութեամբ» Ս. Զառասնից Մանկանց եկեղեցիէն ճամբայ կ'իյնայ դէպի գերեզմանատուն:

Թափօրը կ'առաջնորդէին հայկական լեզուի արեւելի քան երեք տասնեակ մարտիկներ, հայկական եւ արաբական դրօշներով «Հայ Եռագոյն դրօշը կը բարձրացնէր Արեւելեան Լեզուի յիսնապետ՝ Երուարդ Կիւլպէնկեան»:

Տիգրանակերտցիներու նորակազմ սուագախումբը կը կատարէր Շոփէի մահերգը:

Բոլոր գաւառներու ներկայացուցիչներուն, ինչպէս նաեւ՝ «Ընդհանուր Հայութեան կողմէ» վերտարուած ծաղկեպսակներ կը գետնուին: Ծաղկեպսակներով իրենց ներկայութիւնը կը յուշէին կաթողիկէ, բողոքական համայնքները, երեք կուսակցութիւնները, գաղթականներու յանձնաժողովը եւ տիկնաց միութիւնը:

Թափօրին կ'ընկերակցէին սպիտակագգետ օրիորդներ եւ սեւագգետ այրիներու խումբեր, որոնք բարձրացուցած էին «սեւ շղարշով դրօշ մը», որուն վրայ գրուած էր «Արցունք չունինք Ձեր յիշատակին, մատաղ մեր հոգին»:

Թափօրին կ'ընկերակցէր նաեւ «զանազան գունաթափանչներով հագնուած կիներու եւ արջիկներու դասը, որ ցեղին կենսունակութիւնը ցոյց կու տայ»:

Թափօրին ամբողջ երկայնքին, երկու կողմը կը քալէին որբերու ու այրիները՝ «Ազգին այսօրուան եւ ապագայ ցաւերն ու յոյսերը միանգամայն...»:

Թափօրը կ'եզրափակէր Ֆռնուզի վանահայր, Չէթունի 1895 թ. ինքնապաշտպանութեան դէպքավարներէն Բարթողիմէոս վարդապետ, որ ամառին անգամ ինք խօսք կ'անէ գերեզմանատան մէջ, որմէ ետք ցերեկը սգահանդէսը կը շարունակուի եկեղեցւոյ սրահը՝ բարձրաստիճան գիւղարականներու եւ հիւպատոսներու ներկայութեան:

Մինչ այդ, 7 Յունուար 1919-ի «Հայ Ձայն»-ի թիւին մէջ կը յիշուի, թէ «Տեղիս Տիկնանց Միութեան Յունուորի տօներուն առթիւ, ի նպաստ հայ թշուառներուն ծրագրած եւ ձեռնարկած գեղարուեստական մեծ երեկոյթը» տեղի կ'ունենայ Հալէպի մէջ: Այս՝ որբերու կողմէ իրագործուած ամառին ձեռնարկը պետք է ըլլայ:

Թղթակից Միք. Նաթանեան կը յիշէ Տիկնաց Միութեան անդամներէն ոմանց անունները, որոնք կազմակերպողներն էին սոյն ձեռնարկին՝ տիկին Զօլօլեան, Իսկուհի Տոքթօր-Չիլեան եւ օրդ. Նորա Ալթունեան:

Թղթակիցը կ'ըսէ, թէ «հանդէսին շուքը կ'աւելցնէին բացի որոշեալ թիւ մը հայերէ, նաեւ օտար բարձրաստիճան հիւրեր, ընդոտ տեղիս կուսակալը, Հայաստանի բարձր գոմիստ Մ. Բիթոնը, Սըր Մարք Սայքսը, գրաման բանակին հրամանատար Սըր Աստրիու Մէք»:

Հոն էր նաեւ երկսեռ որբերու երկար շարքը, որ ըստ հաստատութեան տնօրէնին, «3 տարի առաջ 13 որբով սկսած, այժմ յանգած է 1770 թիւին»:

Յօդուածին մէջ որբերու ընդհանուր պատկերը բնութագրող հետեւեալ տողերով կը զծագրուի մեր աչքերուն առջեւ այդ օրերու տխուր պատկերը՝ «տժգոյն, վտիտ եւ մշտամաղձոտ դէմքը մեր այդ փոքրիկ սիրահատորներուն, որ այսօր տեսակ մը մնացորդներ կայացուցիչները կը կազմեն իրենց հայ բնակչութիւնը ի սպառ կորսնցուցած՝ բազմաթիւ ծանօթ անձանց գիւղերու եւ վայրերու...»:

«Անոնց վաղաթառշամ ճակատներուն վրայ՝ դէռ չի ծնած մեռնող տխուր ժայտները, վաղուան յոյսերէն բորբորած, ցաւին եւ բռնակալութեան դէմ ընդվզող եւ զանոնք գողցիս արհամարհող այդ փոքրիկ հոգիներու կատակն ու քրքիջները, որոնք պահ մը դէռ երեկի մահուայ մղձաւանջի արիւնտ յիշատակները արթնցուցին եւ վաղուայ յաւետ կենսալիւր անխոնջ գործունէութեան շինող հեռապատկերը»:

«Հայաստանի ամէն ակիւնը, Տէր Զօրը, Ռաս Ուլ Ակը, Այն Թէլլի եւ բռնագաղթի բիւր հանգրուաններու մէջ մեռնող ու ցանուցիւր մերագներից (մեռածներէն) սրբազան այս կենդանի (նշխարներէն) պիտի ծնի անշուշտ Նոր Հայաստանի նորոգ հայութիւնը...»:

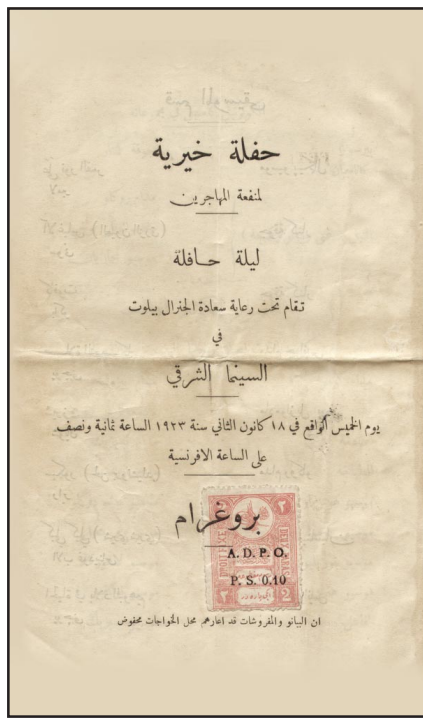
Իր խօսքի արարտին, Տ. Հերեան «Մեր Վաղուայ Յոյսերը» կ'որակէ գաւառները:

Յօդուածագիրը յանդուգն կերպով կ'անդրադառնայ որբանոցներուն մէջ օգտագործուած լեզուին, որ թրքերէնէն է ընդհանրապէս, ան կ'ըսէ «Հայ լեզուին մարտիրոսացումը չէ՞... Հայ լեզուին եւ ազգին դէմ սրբապիղծ ոճրագործութիւն մը չէ՞...»:

Մաղթելով որ այս երեւոյթը շուտով չքանայ, յօդուածագիրը կ'անդրադարձնէ որ «Հանդէսը քիչ շատ հայացնողը դերասան որբերուն մէկ ծիլը եղաւ բարեբախտաբար, թէ «մենք հայեր ենք եւ ոչ թէ տաճիկ»»:

Որբախնամ միութիւնները դրամահաւաքի հեռանկարով 1923-ին «Բարեսիրական ելոյթ» մը եւս կը կազմակերպեն գաղթականներու համար, կենտրալ Փայլոթի հովանաւորութեամբ, սինեմա «Շարք»-ի մէջ Հինգշաբթի, 18 Յունուար 1923-ի ֆրանսական ժամով 8:30-ին:

Օրուան երաժշտական ելոյթին համար փիլանտ եւ կահոյքը տրամա

Որբերու խումբ մը նկարահանուած Տէրունեան եղբայրերու կողմէ, Հալէպ-Սուրիա

դրուած էր Խաւուածա Մահֆուզի կողմէ:

Յայտագիրին վրայ կ'ընդգրկուի 2 դահեկանի դրոշմաթուղթ մը:

Յայտագիրը կը բաղկանար երաժշտական մեկական արարնոց թատերական եւ կատակերգական փիլեսներէ՝ օտարներու կողմէ մեկնաբանուած:

1919 Փետրուար 13-ին, Պոլսոյ մէջ Ապրիլ տասնմեկի սգահանդէսի յանձնախումբի անունով խումբ մը մտաւորականներ, որոնանոջ Օտեանի ամառնորդող յօդուածներէն ներշնչուած, կը ձեռնարկեն երեկոյման հանդիսութեան մը կազմակերպումին, հին տոմարով 12/25 Ապրիլ 1919-ին, Ուրբաթ օր: Որմէ ետք ամէն տարի 24 Ապրիլի օրը կ'ընդունուի Մեծ Եղեռնի յիշատակի յիշատակման օր: